

SOLTÉSZ MÁRTON

Egy „komoly nemzeti és kulturális ügy”

Nagy Péter, a műfordító és „irodalmi ügynök”

Bárhonl vagy és bárhonl vannak a többiek, akik a magyar nyelv családjába tartoztok: ne a gyász színeit lobogtassátok felénk, hanem teljetek el a reménység erejével, melyet erről a földről a nép és a szellem az élet természetes vágyával lehel a világba.

(Tamási Áron levele Márai Sándornak)¹

Noha Tamási Áronról – 1922-es debütálása óta – számos monográfia, illetve monografikus igényű tanulmánykötet látott napvilágot,² s emellett legismertebb műve, az *Ábel a rengetegben* mind a mai napig kötelező olvasmány az általános iskolákban és az egyetemeken, a Tamási-életmű filológiájával úgyszólván senki sem foglalkozik.³ Arról például, hogy a transzilvanizmus kultikus trilógiájának fent említett első részét – valamikor az 1940-es évek első felében – egy friss diplomás Eötvös collegista, a Genfi Egyetem ösztöndíjas hallgatója, Nagy Péter irodalomtörténész (1920–2010) és egy párizsi emigráns költő, André Prudhommeaux (1902–1968) ültette át először franciára,⁴ még az író legkiválóbb hazai ismerői sem igen tudnak. Egyedüli kivételként említhetjük Sipos Lajos páratlanul adatgazdag pályarajzát, mely a Petőfi Irodalmi Múzeumban őrzött Tamási-hagyatékra hivatkozva jelzi: „1944 januárjában felmerül az *Ábel a rengetegben* svájci kiadásának gondolata. [...] A kiadás, írta [Tamási] Illés Endrének január 3-án,

* A szerző a Kertész Imre Intézet tudományos munkatársa. A tanulmány *A megosztott tudat működésének klasszikus esete: Nagy Péter és a szocialista irodalompolitika vezéregyéniségei* című készülő monográfia részlete.

1 Tamási Áron levele Márai Sándornak, h. n., 1954. ápr. 15., MTA KIK Kt. Ms 5561/139.

2 Gondolok itt Fėja Géza, Izsák József, Taxner-Tóth Ernő, Z. Szalai Sándor, Salló László, Lőrincz József, Sipos Lajos és Bertha Zoltán portrékönyvei mellett az olyan gyűjteményes kötetekre, mint az *In memoriam Tamási Áron*, a *Tamási Áron Emlékkönyv*, a *Színház és ritus* vagy a *Találkozások Tamási Áronnal*.

3 Itt tartozom megköszönni barátaim, Helène Huszti és Balázs Patrik nélkülözhetetlen segítségét a francia autográfok kibogozásában.

4 Korábban csupán részletek jelenhettek meg francia nyelven az *Ábel*ből. Előbb az NRH hasábjain: *Comment Abel apprit la mort de sa mère: Extrait du roman Abel dans le forêt*, trad. François GACHOT, Paul RÓNAI, Nouvelle Revue de Hongrie, 1934/50. (Janvier–Mai), 66–71. (Katona Jenő bevezetőjével: Eugène KATONA, *Aaron Tamási, uo.*, 61–65.); majd a Hankiss–Molnos-féle antológiában: Aaron TAMASI, *Abel reste seul dans la forêt = Anthologie de la prose hongroise*, par Jean HANKISS, Léopold MOLNOS, Paris, Editions du Sagittaire, 1938, 300–305. (A fordító személyét sajnos nem tüntették föl.)

»nem annyira pénzügyi kérdés [...], mint szellemi-erkölcsi vonatkozású.«⁵ Beszédes adat, hogy a Helikon folyóirat svájci irodalommal foglalkozó, 1984/2–4-es tematikus száma is csupán említésszerűen hivatkozik a Tamási-regényre, ráadásul a francia szövegnek mindössze 1963-as – több szempontból kifogásolható – kiadását jelzi.⁶

Szerencsére a későbbi Móricz- és Szabó Dezső-monográfus „irodalmi ügynöklésével”⁷ kapcsolatos iratok sértetlenül fennmaradtak hagyatékában; s most, hogy *Levelek Piroskának* című emlékiratának⁸ sajtó alá rendezése a végéhez közeledik, eljött az idő, hogy a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában rendelkezésre álló iratanyag alapján a lehető legteljesebb mértékben rekonstruáljuk e méltatlanul elfeledett fordítás megszületésének és kiadásának szövevényes történetét.

Dosszié és emlékirat

Nagy Péter *La Guilde du Livre* feliratú fémfűzős dossziéja – melyet a kéziratári szabályzatnak megfelelően felbontottunk, s amelynek anyagát lapjaira szedve, nem kevés fejtörés árán kronológiai sorrendbe tettük – összesen 75 tételt és 83 fűlőt számlál. Első darabja René Bovard, a Suisse Contemporaine című folyóirat szerkesztőjének André Prudhommeaux-hoz címzett, 1943. szeptemberi 10-ei levele,⁹ az utolsó pedig Boytha György, a Szerzői Jogvédő Hivatal munkatársának a szóban forgó francia fordítás újabb kiadásával kapcsolatos, 1965. március 3-ai levele Nagy Péternek.¹⁰ S miután nyilvánvaló volt, hogy az anyag önálló tematikus egységet alkot, ugyanakkor nem köthető egyértelműen a hagyatékképző személy egyetlen művéhez sem, úgy döntöttünk, hogy a „Működésével kapcsolatos iratok” közé osztjuk be.

Az 1986 és 1991 között született emlékirat elolvasása azután igazolta is döntésünket, amennyiben kimutatta, hogy a későbbi neves irodalomtörténész életének egy jól körülhatárolható szakaszához, s e periódus fő tevékenységi köréhez, megélhetési forrásához kötődő dokumentumegyüttessel van dolgunk:

Mint mondtam, irodalmi ügynökléssel is próbálkoztam. Török Sándor¹¹ apámnak jó barátja volt, Tamásit én tiszteltem nagyon, főleg az *Ábel*ért. Ügynöklésemmel nem sokra mentünk, amíg meg nem ismerkedtem André Prudhommeaux-val. André eléggé a feledésbe merült, s tán joggal is, bár a kor nagyon jellemző embere volt.

5 SIPOS Lajos, *Tamási Áron: Élet- és pályarajz*, Bp., Elektra Kiadóház, 2006, 136. A Petőfi Irodalmi Múzeumban, a Tamási által Illésnek írott levelek palliumában – azaz a V. 5791/20. jelzeten – nem találtuk meg az idézett levelet. Szerencsére az MTA KIK Kézirattára által őrzött Aczél György-hagyaték anyagában – az Ms 6213/258. szám alatt – fennmaradt az eredeti.

6 RADÓ György, *Magyar–svájci irodalmi kapcsolatok: Történeti vázlat*, Helikon, 30(1984), 329.

7 Nagy Péter kifejezése – lásd alább!

8 NAGY Péter, *Levelek Piroskának: Emlékeim*, kéziratban, MTA KIK Kt. Ms 2588/1.

9 MTA KIK Kt. Ms 2577/528.

10 MTA KIK Kt. Ms 2577/602.

11 Török Sándor (1904–1985) író, újságíró, műfordító. Nagy Péter *A komédiás és Április* c. darabjait, valamint *Külvárosi éjszaka* (1940) c. regényét kérte el. Az ügy háttéréről: MTA KIK Kt. Ms 2574/453, 459, 462, 465, 467–469.

Magas, sovány, kopasz, eléggé elhanyagolt; költő, akit az élet materiális oldala nem érdekelt, s ezt nyilvánvalóan viseli is. Neki is svájci felesége volt, s tán két kislánya¹² – de jellemző, hogy ezeket szinte soha nem láttam, nem is maradt emlékem róluk. Andréval én barátkoztam össze: végtelenül vonzott a tisztasága (morális értelemben) és az embersége. Francia menekült volt felesége jogán Svájcban: elszánt pacifistaként nem volt hajlandó bevonulni az általános mozgósításkor, hanem átvonatozott családstul Svájcba. Itt-ott keresett valamit, de az a gyanúm, hogy a felesége családja tarthatta el. Annak idején – nem is olyan régen – végigcsinálta a spanyol polgárháborút; erről nem sokat szeretett mesélni. Ő tudta, miért.¹³ Ott, azt hiszem, kommunista volt; itt már bizonyosan anarchista, vagy legalábbis az anarchizmussal egyetértő pártunkívüli kommunista.¹⁴ Mindenesetre baloldali, sokszor nagyon is: igen érdekesen és hosszasan fejtegette, hogy a pénz minden baj alapja, a pénzt kell megszüntetni, s akkor az emberek boldogok lesznek. Én ugyan igen naiv voltam, de annyira nem, hogy ennek bedőltem volna: vitakoztam is vele fesz.

De az ilyen ideológiai vitáinknál jelentősebb volt, hogy megismerttem a magyar irodalommal. Az első József Attila-fordításait velem csinálta, én veztettem rá József ízeire. (Később ezt Hubay¹⁵ átvette, s a tőle megszokott nagyúri grandezzával kisajátította magának.¹⁶ Bennem is volt annyi nagyúri grandezza, hogy ez ellen sose tiltakozzam; de, gondolom, ennek az emléke se segítette elő, hogy nagyon jóban legyünk.) S ami talán ennél is jelentősebb volt: vele fordítottam le az *Ábel a rengetegben*, ami aztán meg is jelent a lausanne-i Guilde du Livre-nél.

Ennek is megvan a maga története. Azt hiszem, hosszas rimámkodásra, Gyergyai¹⁷ adott ajánló sorokat Ramuz-höz.¹⁸ Gyergyai ugyanis igen féltékeny volt a kapcsolataira;

12 Valóban két gyermeke volt; vö. HUBAY Miklós, *Talán a lényeg: Genfi és firenzei naplók a magyar líráról*, Bp., Littera Nova, 1999 (Mesterek, 4), 7.

13 Hubay Miklós szerint: „André Prudhommeaux [...] anarchista hitvallása szerint ödzkodott részt venni egy piszkos világháborúban, miután előzőleg a »próbaháborúban«, Spanyolországban, önkéntesként harcolva megtapasztalta valamennyi nagyhatalom sötét cinizmusát.” *Uo.*, 7.

14 Lásd erről: Cédric GUÉRIN, *Pensée et action des anarchistes en France: 1950–1970*, Villeneuve d’Ascq, Dactylogramme, 2000; Jocelyne BLANCHETEAU, *André Prudhommeaux, un militant anarchiste*, mémoire de maîtrise sous la direction de Jean MAITRON et René RÉMOND, Nanterre, Faculté des Lettres de Nanterre, 1972.

15 Hubay Miklós (1918–2011) drámaíró, műfordító, az 1940-es években a Nouvelle Revue de Hongrie szerkesztője, 1946-ban a svájci Magyar Tájékoztató Könyvtár igazgatója, majd egy ideig a Színház- és Filmművészeti Főiskola tanára.

16 „André Prudhommeaux-val csináltuk a fordítást” – nyilatkozta Hubay a Présence-ban megjelent József Attila-fordítások kapcsán egy 2009-es interjúban, vö. HUBAY Miklós, CSILLAGHY András, *Nem néma nemzet: „a magyar költészetnek különleges vonzereje van...”*, Kortárs, 53(2009)/10, 18. Későbbi kötetében pedig így írt: „Itt, a rue Daniel Colladon 2. szám alatt hamarosan rákapott a magyar költőkre, kettesben olvastuk, kettesben fordítottuk őket.” HUBAY, *Talán a lényeg...*, i. m., 7.

17 Gyergyai Albert (1893–1981) író, műfordító, irodalomtörténész, egyetemi tanár.

18 Vö.: „Monsieur et cher Maitre, / Mon professeur et ami, M. A. Gy. [értsd: Monsieur Albert Gyergyai], a bien voulu me recommander à vous par la lettre ci-jointe.” Nagy Péter levele Charles-Ferdinand Ramuz-nak, Genf, 1943. máj. 11., MTA KIK Kt. Ms 2574/397. Ramuz 1943. máj. 20-ai válasza: Ms 2574/398. Továbbá: „Gyergyai beszélt nekem Ramuz-ról s a házáról” – olvasható Nagy Péter genfi naplójában, Ms 2595/14. A levelezés folytatása: Ms 2574/402, 404.

senkit nem segített senkihez. Mindenesetre én elmentem Ramuz-höz,¹⁹ aki Lausanne-tól nem messze lakott, a szőlők között egy szép nagy házban. Nagyon kedves volt, szívesen elbeszélgetett: olyasmi feje volt, mint Schöpfung Ali bácsinak, csak ő elég erősen parasztra stilizálta magát kordbárony zakójában – bár a szobájában nagy nevek neki dedikált képei voltak, a paravánon kézzel festett kendő a művei címével – nem egészen paraszti miliő. Én hozzá azzal mentem, hogy próbáljuk meg kimenteni Gyergyait, míg nem késő; ő készséges is volt, csak a módját nem tudta; ez ügyben néhány levelet is váltottunk. Ezeken a találkozásokon beszéltem én neki Tamásiról, mert az volt a fixa ideám, hogy a székely az „hegyi magyar” nyelv lévén, ha le akarjuk fordítani, akkor a vaudi „hegyi francia” lehet az ekvivalense, s Ramuz a stilizátora.²⁰ Eleve nem zárkózott el a gondolattól; nagyobb adagokban, vagy elkészülte után teljes egészében elküldtem neki a kettőnk fordítását. Kisvártatva válaszolt is: az egész átdolgozása túl nagy munka lenne, de úgy, ahogy van, beajánlotta a Guilde du Livre-nek, amely azután ki is adta. Egyébként, ha nem is vállalkozott rá, a szövegbe több helyütt belenyúlt, s mindig nagyon szerencsésen.²¹

Ugyancsak Charles-Ferdinand Ramuz (1878–1947)²² volt a Nagy Péter által emlegetett Hubay Miklós fő támogatója, amikor 1944 tavaszán, a németek megszállta Magyarországgal szemben disszidenciába vonult svájci diplomatacsoport a Nouvelle Revue de Hongrie utolsó számának genfi kiadása miatt az ifjú redaktort kutasztotta soraiból. A tamizdat nyomán Svájc legjelesebb koponyáitól érkezett üdvözlő és bátorító levelek sorában ugyanis a *René Auberjonois* szerzőjének lapja is ott ékeskedett. „Ramuz levele talán ma is megvan” – emlékezett vissza az író, mintegy négy évtized távolából, Kabdebó Lóránt mikrofona előtt.²³

Hogy aztán Prudhommeaux-t Nagy Péter vagy a genfi Magyar Tájékoztató Könyvtár későbbi igazgatója, Hubay Miklós vezette-e be a magyar irodalom berkeibe, utólag bajos volna eldöntenünk.²⁴ Egy biztos: a *Hősök nélkül* írója már 1942-ben, az elsötétített

19 Vö. MTA KIK Kt. Ms 2577/529.

20 Nagy Péter 34 főlányi genfi naplójában (Ms 2595/14.) nem esik szó sem Tamásiról és regényéről, sem a fordításról.

21 NAGY, *Levelek Piroskának...*, i. m.

22 „C.-F. Ramuz, Vaud és a francia irodalom nagy alkotója széles népszerűségnek örvendett a harmincas évek végén, a negyvenes évek elején Magyarországon. Stílusa, világa, egész életlátása és ábrázolásmódja távoli rokona volt a korszak egyik legérdekesebb magyar irodalmi mozgalmának, a népi írók táborának, s az ő irodalmi törekvéseit erősítette a maga tekintélyével és művészi tökélyével; ők is portálták, ők is fordították elsősorban. Ma már Ramuz nem úgy divat, mint két évtizeddel ezelőtt; de a magyar olvasó tudatában bevonult a modern kor klasszikusai közé, amit az is bizonyít, hogy a Magvető Könyvkiadó Világkönyvtár sorozatában napvilágot látott új kiadásban a *Jean-Luc persécuté*.” NAGY Péter, *A svájci irodalom Magyarországon* = N. P., *Tárgul világ*, Bp., Magvető, 1968 (Elvek és Utak), 428. Lásd még: GYERGYAI Albert, *Charles-Ferdinand Ramuz* = Gy. A., *Kortársak*, Bp., Szépirodalmi, 1965, 147–162; C. F. Ramuz, éd., int. Gilbert GUIGAN, Paris, Éditions Seghers, 1966 (*Poètes d’Aujourd’hui*); Doris JAKUBEC, *C.-F. Ramuz: A kifejezés módját kutató író*, Helikon, 30(1984), 238–244.

23 KABDEBÓ Lóránt, *A háborúnak vége lett*, Bp., Kozmosz Könyvek, 1983, 20.

24 Hubay szerint a fordítások bevezetőjét jegyző francia költő „rosszul emlékezik”; és ha ez így van, Nagy Péter vádja is igaztalan. A drámaíró az Élet és Irodalom hasábjain, majd később önálló esszéjében is nyíltan kimondta: „Itt meg kell jegyeznem, hogy Prudhommeaux is rosszul emlékszik, mert a fordí-

Genfben, a sokat látott Colladon utcai nemzetközi diákházban megismerkedhetett a költővel, míg Nagy Péter csupán egy évvel később követte ide Hubayt, s minden bizonnyal idősebb kollégáján keresztül került kapcsolatba Prudhommeaux-val is, akinek életéről – noha a magyar irodalomnak holtáig hű szerelmese és lelkes fordítója-tolmácsolója maradt – meglehetősen keveset tudunk. Szűkszavúak sajnós a francia életrajzi lexikonok is – a legrészletesebb írás Freddy Gomez 2012-es tanulmánya.²⁵

André

André Jean Eugène Prudhommeaux (alias „Jean Cello” és „André Prunier”), a Calet-monográfus Jules Prudhommeaux fia²⁶ 1902. október 15-én látja meg a napvilágot az Aisne megyei Guise-ben.²⁷ Gyermekkorát Guise mellett – Nîmes-ben, Sens-ban és Versailles-ban telik, majd a középiskola után a grignoni mezőgazdasági főiskolára iratkozik be. Nem sokkal később már a párizsi természettudományi kar hallgatója, s itt ébred föl lelkében a politika iránti vonzalom is. Hamarosan csatlakozik az Antifasiszta Fiatalkor Szövetségéhez, és lelkesen látogatja a Clarté című kommunista lap szerkesztőségi üléseit. 1926–1927 között már a Földművelésügyi Minisztérium laborasszisztense; végyszékes azonban sosem lesz belőle, mert politikai tevékenysége miatt (nyilván az Albert Treint-féle ellenzéki csoport²⁸ munkájában való részvételéért) elbocsátják állásából. Ekkor, hogy anyagi függetlenségét valamiként biztosítsa, könyvárusként, korrektorként és ablakmosóként dolgozik. 1928-ban azután feleségül veszi Dora Risst (becenevén „Dori”-t), s még ugyanebben az évben megnyitják könyvesboltjukat a „67 Boulevard de Belleville”-en, amely csakhamar a különböző ellenzéki kommunisták kedvelt találkahelye lesz.

1929-ben Prudhommeaux is részt vesz a francia kommunisták tanácskozásán, melynek nyomán megalakul a Dolgozók Kommunista Pártja (Groupes Ouvriers Communistes, röviden: GOC) és kiadásra kerül a Kommunista Munkás (Le Ouvrier Communiste). 1931-től a GOC-ból kivált Jean Dautryval (1910–1968) elindítják a Spartacus és a Nemzetközi Munkáslevél (Correspondance Internationale Ouvrière) című lapokat.

tást nem velem, hanem Nagy Péterrel kezdte el. Ennél a három első versnél [Biztató, A tőkészek hasznáról, Egy spanyol földműves sirverse] Nagy Péter volt mellette a tolmács. Én csak a folyóirat megszűnése után vettem be magam ebbe a munkába.” HUBAY Miklós, *Egy fordítás története*, Élet és Irodalom, 6(1962)/49. (dec. 8.), 5; ua. = H. M., *Úton és itthon*, Bp., Gondolat, 1970, 188. Igaz: az Egység hasábjain Balabán Péter is a költő „Hubay Miklóssal együtt készített négy versfordításáról” ír. (B–N, *Folyóiratok*, Egység, 2(1946)/5–6. (máj.–jún.), 2.

25 Freddy GOMEZ, *André Prudhommeaux (1902–1968): Une biographie intellectuelle et politique*, À Contretemps, 8(2012)/42 (février).

26 Jules PRUDHOMMEAUX, *Icarie et son fondateur Etienne Cabet*, Genève, Slatkine, Megariotis Reprints, 1977. Működéséről lásd: Sandi E. COOPER, *Pacifism in France, 1889–1914: International Peace as a Human Right*, French Historical Studies, Vol. 17, No. 2 (Autumn 1991), 359–386, különösen: 364, 368, 374, 377, 385.

27 Az életrajz megírásához Jean Maitron *Dictionnaire biographique du mouvement ouvrier Français* c. monumentális munkájának vonatkozó szócikke szolgált alapul.

28 Albert Treint (1889–1971) a francia kommunista párt első vezetőinek egyike.

„Aknamunkájuk” eredményeképpen 1934-ben Dorit és Andrét berlini tartózkodásuk során letartóztatják és kitoloncolják Németországból. Válaszul még ugyanebben az évben megjelentetik *Spartacus et la Commune de Berlin 1918–1919* című munkájukat.²⁹ A spanyol polgárháború kitörése után Dori csupán rövid ideig marad Barcelonában, André viszont – mint említettük – végigharcolja azt, s közben sorra indítja útjára az újabb és újabb lapokat (L’Espagne Antifasciste, La Nouvelle Espagne Antifasciste, L’Espagne Nouvelle stb.).

1939-ben – amint arra Nagy Péter is utal memoárjában –, a hadüzenet vételét követően Prudhommeaux családotul Svájcba menekül; s miután a politikai tevékenységtől eltiltják, figyelme szinte kizárólag a fordítás és az irodalomkritika felé fordul. Tehetségét dicsérik Shakespeare és Michelangelo szonettjeiből készített átültetései, valamint Alexander Herzen *Oroszország és a Nyugat* című kötetének fordítása (*La Russie et l’Occident*). Illyés Gyula egy 1947-es jelentésének sorait idézve: „[Prudhommeaux] nyilván a legkitűnőbb francia versfordító, aki Shakespeare szonettjeinek formahű átültetése és kiadása után Ady³⁰ és József Attila költeményeit fordította eddig nem tapasztalt sikerrel”.³¹ Svájcban ugyanekkor számos közismert politikai aktivistával köt barátságot az emigráns költő – köztük Luigi Bertoni-val, Willy Widmann-Peñával és Jean-Paul Samsonnal. Utóbbi még Témoin (Tanúk) című lapjához is meginvitálja, s a lelkes anarchista nem mond nemet.³² Közben részt vesz a Genfi Rádió irodalmi adásaiban: angol romantikus költők (Byron, Shelley és Keats) költeményeit tolmácsolja a svájci közönségnek.

Márai Sándor *Európa elrablása* című (az író 1946–47-es európai körútját leíró) útirajzában ekképp emlékezett vissza első találkozásukra:

A Bibliothèque Hongroise (Úristen, micsoda „könyvtárát” rendeztek itt be az előző magyar kormányzatok!)³³ egyik kis szobájában délelőtt ott találok P.-t, a francia költőt, s Cz.-t,³⁴ a magyar festőt, amint Radnóti-verseket fordítanak. Cz. pipázik s lelkesen keresi a Sauvageot-ban³⁵ a „tajtékos ég” francia ellenértékét; P. szóltanul, lelkesen írja mindazt,

29 Előbb: Masses, 1934/15–16; majd: Spartacus, 1949.

30 Elképzelhető, hogy az MTA KIK Kézirattárának Nagy Péter-hagyatékában Ms 2597/85-ös számon őrzött Ady-fordítások is Prudhommeaux és Nagy Péter közös munkái.

31 ILLYÉS Gyula, *Naplőjegyzetek*, II, kiad. ILLYÉS Gyuláné, Bp., Szépirodalmi, 1987, 190.

32 Lásd erről: Charles JACQUIER, *De l’anarchiste comme chercheur hérétique: André Prudhommeaux et la revue «Témoins»*, *À Contretemps*, 8(2012)/42 (février).

33 A genfi Magyar Tájékoztató Könyvtár föllállításáról, berendezéséről és megnyitásáról lásd: *Dokumentumok Magyarország nemzetközi kulturális kapcsolatainak történetéből (1945–1948)*, szerk., tan. GÖNYEI Antal, Bp., Új Magyar Központi Levéltár-Téka, 1988 (Források a Magyar Népi Demokrácia Történetéhez, 8), 424–439; illetve N. Szabó József cikkét, melynek szerzője anélkül, hogy hivatkozna a Gönyei által szerkesztett kötetre, az ott található dokumentumok tartalmát foglalja össze: N. SZABÓ József, *Svájc és a magyar kultúrdiplomácia (1945–1948)*, *Debreceni Szemle*, 19(2011)/2, 170–176.

34 A monogram és a pipa egyaránt Czöbel Bélára (1883–1976) utal; vö. CZÖBEL Béla, *Önarckép pipával*, olaj, fa, 39,5×30 cm, 1940, Dévényi Iván gyűjteményében.

35 Aurélien SAUVAGEOT, *Francia–magyar és magyar–francia nagy képzőművészeti tárlat*, 1–2, közrem. BALASSA József, BENEDEK Marcell, Bp., Dante, 1932, 1937, 1942, 1943.

amit Cz. sugalmaz; a francia költő sötét szeme különös, nyugtalan tűzzel ég. [...] Hangoosan felolvasom neki Radnóti „Párizs” című versét, figyel a szavak zenéjére; aztán ő olvas hangosan, magyar versek francia fordítását adja elő. Ez az első pillanat útközben, hogy [úgy érzem:] az életben minden reménytelenség mellett van valami nagyszerű is.³⁶

André csupán 1946 végén költözhet vissza Franciaországba, ahol ismét Versailles-t választja lakóhelyéül. De nem hagy fel mozgalmi munkájával sem: rögvest nekilát, hogy megszervezze a Libertáriánus Diákok Körét (Cercle Libertaine des Étudiants) és lefektesse a szervezet alapszabályait. 1948 és 1958 között a CRIA (Commission de Relations Internationales Anarchistes) főtitkára, közben, 1951 és 1957 között a Preuves (Bizonyíték) című lap szerkesztője, melynek bátor hangú cikkeiért nemegyszer kemény bírálatok érik az anarchista mozgalom részéről. 1952-től az Anarchista Föderáció aktivistája, 1954-től a Monde Libertaine (Libertáriánus Világ) szerkesztője, 1956-tól pedig a megújult Fédération Anarchiste Nemzetközi Kapcsolatok Titkárságán dolgozik.

Sajnos a töretlen szellem diktálta mértéktelen igénybevételt a test nem bírja sokáig; 1960-ban jelentkeznek a Parkinson-kór első tünetei,³⁷ s nyolc évre rá, 1968. november 13-án – 66 éves korában – József Attila és Czesław Miłosz³⁸ tolmácsolója itt kell hagyja a világot, melynek szebbé és igazságosabbá tételéért annyit fáradozott.

Kéziratok hagyatékának feldolgozását kollégánk, Henk Hondius 1995-ben fejezte be; az anyagot az amszterdami International Institute of Social History archívuma őrzi.³⁹

Alexandre Márai

Hubay Miklós visszaemlékezéseiből tudjuk, hogy Gilbert Trollet mellett, aki saját házában adott otthont a lapnak, André Prudhommeaux volt a genfi időkből a Nouvelle Revue de Hongrie kiadásának fő támasza (József Attila-élményéről is Trollet lapjában, a Présance-ban számolt be).⁴⁰ A drámaíró ráadásul úgy vélte: a magyar költészet át-

36 MÁRAI Sándor, *Európa elrablása*, Bp., Akadémiai–Helikon, 1995 (Márai Sándor Művei), 12–13. A kötet jegyzeteinek anonim szerzője nem oldotta fel a „P.” és „Cz.” monogramokat.

37 „Párizsban jártam – írja Hubay Miklós Nagy Péternek 1965 januárjában –, és voltam Prudhommeaux-nál Versailles-ban. Megrendítően rossz állapotban van fizikailag. A Parkinson-kórtól minden ízében remeg, csakugyan mint a nyárfalevél.” Hubay Miklós levele Nagy Péternek, Nizza, 1965. jan. 19., MTA KIK Kt. Ms 2616/86.

38 A Miłosz-fordítás, melyhez Karl Jaspers, a korszak ismert pszichológus-filozófusa írt bevezetőt, először 1953-ban jelent meg. Újabb kiadása: *La Pensée captive: Essai sur les logocraties populaires*, trad. A. PRUDHOMMEAUX, Paris, Gallimard, 1988 (Folio Essais).

39 A hagyatékban, sajnálatos módon, nem maradtak fenn a genfi irodalmi működés dokumentumai. Sem Nagy Péter-levelet, sem az *Ábel*-fordítás kéziratát nem találtuk meg a fondjegyzékben, de legalább teljesebb képet nyerhettünk a költő műfordítói tevékenységéről. (A jegyzék elérhető itt: <https://search.socialhistory.org/Record/ARCH01090>)

40 André PRUDHOMMEAUX, *Présentation de Jozsef Attila* (Six poèmes de Jozsef Attila. Trad. de M[iklós] HUBAY et André PRUDHOMMEAUX), Genève, 1946 (Impr. Populaire, 8). Klny: Présence, 1946/1. Bevezetés: A. P., *Présentation de Jozsef Attila*, uo., 1–4.

ültetése egyenesen megváltást jelenthetett francia barátja számára az emigrációban rátelepedett tehetetlenség közepette.⁴¹ Valószínűleg ugyanezért fogadta örömmel a költő Nagy Péter 1943-as javaslatát is, amely magyar regények átültetésére vonatkozott. A fordítást a frissen végzett Eötvös collegista természetesen *team*-munkaként gondolta el: ő szállítja a „nyerszet”, s abból varázsol azután Prudhommeaux a francia széppróza piacán is kelendő, európai színvonalú szöveget.

De mielőtt továbbmennénk, egy rövid kitérőt szükséges tennünk. Merthogy a jelen tanulmányhoz hasonló összegzések hajlamosak a föltárt tényeket evidenciaként tálalni, holott a helyzet ennél mindig bonyolultabb, s tán nem is tanulság nélkül való. A két fiatalember együttműködésének lehetősége először Nagy Péter *Fordítások* feliratú dossziéinak fölbontásakor merült föl bennünk. A kétdoboznyi anyag ugyanis – érthetetlen módon – tele volt (egy) André Prudhommeaux (nevű férfi) munkáival. Álnév? Plágium? A közismerten pedáns szerző által elkevert, rossz helyre tett anyagok? Mindenképpen különös helyzet: egyfelől Nagy Péter-cikkek e fura hangzású francia név alatt a *Suisse Contemporaine* 1943/9. számában, másfelől részletek a közismert József Attila-fordító főművének számító *Les Jours et les Fables* című versciklusból a Marsyas 236. (1941. július–decemberi) számának kitépett hasábjain.⁴² Hogyan kerülnek ezek együvé?

Tudtuk ugyan, hogy Nagy Péter angolból, németből és franciából egyaránt fordított (tucatnyi kisebb cikk, vers és novella mellett Jacques Audiberti *Árad a gazság* című komédiáját, Fromaget-től a *Próféta rokonát*, a Kaufmann–Hart-szerzőpáros *Vacsoravendégét*, a Robinson–Salt-duó *Manhattani alagútját*, majd Jean-Paul Sartre-től az *Altona foglyait*),⁴³ s hogy később – a Szépirodalmi, illetve a Corvina Kiadó vezetőjeként, szerkesztőjeként és az Európa lektoraként⁴⁴ – olyan neves írókkal folytatott levelezést műveik lefordítása érdekében, mint Simone de Beauvoir, Sean O’Casey, Edmund Wilson, Jean Anouilh és C. P. Snow,⁴⁵ de azért ez a Prudhommeaux-nexus mindezek tudatában is különösnek tetszett. A választ végül (az ekkor – 2013 nyarán – őszén – még zárt, s az örökös rendelkezésére váró emlékirat vonatkozó szakaszának hiányában) egy, a már említett Guilde-dossziében talált, Márai Sándornak címzett Nagy Péter-levél adta meg:

41 KABDEBÓ, i. m., 22.

42 André PRUDHOMMEAUX, *Les Jours et les Fables*, Marsyas, No. 236 (juillet–décembre 1941), 1139–1150. A Nagy-hagyatékban az Ms 2598/5. jelzetten. Kötetben: *Les Jours et les Fables*, recueil de poésie, Neufchâtel, Aigues-Vives, Victor Attinger–Marsyas, 1942.

43 Az MTA KIK Kt. Ms 2597–2598. jelzettartományának anyagában.

44 Nagy Péter lektori működésének hallatlanul gazdag anyagát lásd: MTA KIK Kt. Ms 2592/38.–2594/189.

45 Lásd őket: MTA KIK Kt. Ms 2577/408–527. A felsorolt szerzők nem egy művét végül maga Nagy Péter magyarította – így O’Casey drámáit (1977), Maugham *Esőjét* (1960), Beauvoir-tól az *Amerikai útinaplót* (1960) és az *Egy jó házból való úrileány emlékeit* (1961), valamint Updike S. (1993) és Bazin *A kilencedik napon* (1996) című regényét.

Genf, 1943. szeptember 16.

Nagys.
MÁRAI Sándor
szerkesztő úrnak
Budapest

Mélyen Tisztelt Szerkesztő Úr,

(Bocsánatot kérek e bárgyú megszólításért, de nem találtam a magyarban semmiféle kezdőformulát, amely túl konfidens vagy túl bombasztikus ne volna.)

Talán tudomása van Szerkesztő Úrnak már arról, hogy művei iránti elragadtatásomtól indítva egy bizonyos idő óta azon fáradozom, hogy ezek közül egyet-kettőt legalább az itteni francia kiadók révén minél előbb a svájci (s adja Isten, hogy hamarosan a franciaországi) közönség elé juttassak. E megbeszélések, azt hiszem, rövidesen célra fognak vezetni – pontos részleteket talán csak az után közölnék; a technikai kérdésekről tegnap írtam a Révainak.⁴⁶ Az itteni kiadó ugyanis szeretné, ha lehetséges, az általa lekötendő mű (előreláthatólag a *Válás Budán*⁴⁷) francia fordítási jogát nem százalékosan, hanem egy összegben és véglegesen megvásárolni, így akarván elejét venni egy esetleges franciaországi konkurens kiadásnak. Azt remélem, hogy e kérés méltányolható lesz.

Másfelől egy személyes kéréssel lennék bátor Szerkesztő Úrhoz fordulni: a kiadóknál megkezdett tevékenységgel párhuzamosan a folyóiratokban és lapokban is igyekszem cikkeket elhelyezni, amelyek Szerkesztő Úr művei felé bevezetőül szolgálnának az érdeklődők számára: így a Suisse Contemporaine-ben rövidesen megjelenik egy cikk Szerkesztő Úrról A. Prudhommeaux aláírásával⁴⁸ (fiatal menekült francia költő, úgy tervezem, hogy az eljövendő esetleges fordítást is vele együtt készíteném el), a Journal de Genève-ben a magam neve alatt.⁴⁹ E törekvéseimet szeretném kiegészíteni Szerkesztő Úr kisebb írásainak fordításával, pl. éppen a Journal de Genève-ben, ahol a „Page littéraire”-ben ilyen természetű dolgoknak szívesen helyet adnának. Kezem közelében csak a Nyugatban megjelent *Bizánc* volt,⁵⁰ amit már le is fordítottam; most arra kérném Szerkesztő Urat, adja beleegyezését ilyen jellegű műveiből egy-kettőnek itteni közléséhez, s ha le-

46 MTA KIK Kt. Ms 2577/532.

47 MÁRAI Sándor, *Válás Budán*, Bp., Révai, 1935.

48 André PRUDHOMMEAUX, *Alexandre Márai*, Suisse Contemporaine, 3(1943)/9, 788–798. (MTA KIK Kt. Ms 2598/8.)

49 André PRUDHOMMEAUX, *Romanciers et conteurs hongrois*, Journal de Genève, 21–22. Août 1943. (MTA KIK Kt. Ms 2598/6.) Végül ez sem Nagy Péter neve alatt jelent meg; ráadásul a szerző valószínűleg nem kapott kefelevonatot, mert Mikszáth „Mikorath”, Justh Zsigmond „Sigismond Jasth”, Tormay Cécile „Mme Formay”, Márai pedig „Mazai” néven szerepel a szövegben. A publikációval kapcsolatban lásd még André Prudhommeaux Nagy Péternek címzett, 1943. szept. 12-ei levelét: MTA KIK Kt. Ms 2577/530.

50 Márainak *Bizánc* címmel biztosan nem jelent meg írása Nyugatban. Sőt: ilyen címmel Nagy Péter hagyatékában sem maradt fenn fordítás. Talán az alábbi szövegek valamelyikére gondolhatott a levélíró: MÁRAI Sándor, *Bizánc*, Magyar Csillag, 2(1942)/6, 321–329; ill. Uő, *Bizánc*, Magyar Hírlap (Bratislava), 2(1942)/198. (júl. 26.), 13–14. Vö. MÉSZÁROS Tibor, *Márai Sándor-bibliográfia*, Bp., Helikon–Petőfi Irodalmi Múzeum, 2003, 396–398.

hetséges (talán éppen Révaiék révén) juttassa el Édesapámhoz (Nagy Adorján,⁵¹ Hajós u. 1., 425–923) azt (vagy azokat) a kötetét [(köteteit)], amelyet [(amelyeket)] ilyen célra a legmegfelelőbbnek ítél. (Én a *Bolhapiacra* gondoltam.)⁵²

Bocsánatot kérek a hosszas zavarásért; remélem, hogy sikerül Szerkesztő Úr érdekei szerint eljárnom. Szerkesztő Úr beleegyező válaszát várva maradok
Szerkesztő Úr őszinte tisztelője:

[autográf aláírás:] NP⁵³

Márai műveiből a Nagy–Prudhommeaux páros műhelyében ugyan nem készült fordítás, a fenti levél nyomán viszont nyilvánvalóvá vált a hagyaték földolgozója számára, hogy az irodalomtörténész által egy csomagba tett anyag első pillantásra idegennek tetsző darabjait vétek volna szétválasztania vagy átcsoportosítania. (E fölismerés fényében talán nem szükséges hosszan bizonygatnunk, hogy a földolgozás éppen olyan hermeneutikai munka, mint amelyet a monográfus végez; s amennyiben a kéziratáros nem *par excellence* kutatói attitűddel nyúl anyagához, bizony könnyen lehet, hogy az általa gondozott életmű értelmezését akár döntően befolyásoló félreértésekre ad alapot – de legalábbis megnehezíti az összefüggések utólagos földerítését.)

Hogy a Márai-fordítás(ok) ügye pontosan miért akadt el, az a rendelkezésre álló iratokból nem látszik tisztán,⁵⁴ de annyi bizonyos, hogy a Révai Testvérek Irodalmi Intézet (s rajtuk keresztül az író) nem fogadta el a francia kiadó(k)nak a jogok egy összegben történő megvásárlására irányuló javaslatát.⁵⁵ Nagy Péter a Révai Testvérekhez címzett, 1943. szeptember 16-ai leveléből mindez persze még nem derül ki; az viszont igen, hogy – a föntiekén túl – milyen Márai-művek átültetése került még szóba: „két itteni kiadóval vagyok érintkezésben Márai Sándor egy regénye (*Válás Budán* vagy a

51 Nagy Adorján (1888–1956) színész, rendező, a Nemzeti Színház tagja, Nagy Péter édesapja. Főbb művei: *Az ember tragédiája és a színész* (1936); *A beszédtechnika vezérfonala* (1947); *Színpad és beszéd* (1964). Fordítása Dussane-től: *Egy demokratikus színház: A Comédie Française* (1948).

52 MÁRAI Sándor, *Bolhapiac*, Bp., Pantheon, 1934 (Márai Sándor Munkái).

53 Nagy Péter levele Márai Sándornak, Genf, 1943. szept. 16., MTA KIK Kt. Ms 2577/534.

54 Az ügy részletei (a lausanne-i Editions H. L. Mermod cég képviselőjével, Françoise Mermod asszonnyal és a Révai Testvérekkel folytatott levelezés) itt: MTA KIK Kt. Ms 2574/406, 409, 419, 420, 430, 434, 438, 443.

55 Anélkül, hogy egyenlőségjelet vonnánk a két regényfordítás megghiúsulása közé, csupán jelezzük *A féltékenyek* sorsa kapcsán papírra vetett Márai-értelmezést: „Svájci fordítómmal találkozom az utcán. Közös barátok sorsa után érdeklődünk. A hírek rosszak. Hat hónapja nem láttuk egymást. Kérde, megjelent-e már regényem, *A féltékenyek*, a svájci kiadónál, aki lekötötte? Hat hónapja nem hallottam e kiadóról; a szerződést és az előleget elküldte, aztán – március 19. után – elhallgatott. Fordítóm zavart mosolyából következtetek a vélt valóságra: magyar írótl svájci kiadó nem adhat most ki könyvet. / Indexen vagyunk, néhány gyilkos, szadista és kapzsi gazember bűne miatt, az egész magyarság.” MÁRAI Sándor, *A teljes napló: 1943–1944*, Bp., Helikon, 2006, 257–258. Ezúton köszönöm meg Mészáros Tibor kollégámnak, hogy fölhívta a figyelmemet erre az idézetre. Nota bene: az idézett szakaszhoz igen hasonló szövegrészletet közölt az Egység című MNFF-híradó hasábjain Hubay Miklós is: *A MINK hírei*, Egység, 2(1946)/3. [márc.], 5.

*Vendégjáték Bolzanóban*⁵⁶), illetve a *Kassai őrző*⁵⁷ francia nyelvű kiadását illetően.⁵⁸ S már itt szóba kerül Tamási Áron műve, az *Ábel a rengetegben* is, melynek egyszeri vagy végleges megvásárlására szintén kéri fordítónk a Révai „alternatív ajánlat”-át. Márai, egy 1943. szeptember 25-ei levelében, ekképp rögzíti álláspontját:

Budapest, 1943. szeptember 25.

I. Mikó u. 2.

Mélyen tisztelt Uram,

köszönöm szíves sorait. Intézkedtem, hogy a Révai cég juttassa el Édesapjához *Kabala*,⁵⁹ *Bolhapiac* és – most megjelenő – *Vasárnapi Krónika*⁶⁰ című könyveim, szíves továbbítás céljából. Remélem, hamarosan a könyvek birtokába jut.

Nagyon érdekelne Prudhommeaux úr cikke a „Suisse Contemporaine”-ben. Úgyszintén a J. d. G.-ben⁶¹ tervezett cikket is örömmel látnám. Lekötelezne, ha megküldené e kis tanulmányokat. A három kötetben talán lel olyasmit, aminek elhelyezése svájci lapokban lehetséges.

Arról, hogy akár a *Válás Budán*-t, akár más könyvemet egy összegért adhassam el francia kiadónak, nem lehet szó; ez teljesen gyakorlat- és jogszokásellenes. Ha a svájci kiadó francia nyelvterületre köti le francia nyelven valamelyik könyvem jogát, úgy nem érheti károsodás, amíg a szerződést, melynek feltételei a szokásosak – (előleg, százalék stb.) – betartja.

Mindenesetre hálásan köszönöm jóindulatát és fáradozásait. Jó munkát kívánok, igen tisztelt Uram

készséges híve:

Márai Sándor⁶²

A Márai-levéllal egy napon kelt s került postára a Révai Testvérek Irodalmi Intézet Nagy Péternek címzett válaszevele, amely egyrészt megerősíti mindazt, amit az író lefektetett, másrészt két újabb műcímrel szolgál.

56 MÁRAI Sándor, *Vendégjáték Bolzanóban* [!], Bp., Révai, 1940 (Márai Sándor Munkái).

57 MÁRAI Sándor, *Kassai őrző*, Bp., Révai, 1941 (Márai Sándor Munkái).

58 Nagy Péter levele a Révai Testvérek Irodalmi Intézet Rt.-nek, Genf, 1943. szept. 16., MTA KIK Kt. Ms 2577/532.

59 MÁRAI Sándor, *Kabala*, Bp., Révai, 1936.

60 MÁRAI Sándor, *Vasárnapi krónika*, Bp., Révai, 1943 (Márai Sándor Munkái). A kötet gerincén – tévesen – a *Vasárnapi krónikák* cím olvasható.

61 Értsd: Journal de Genève.

62 Márai Sándor levele Nagy Péternek, Bp., 1943. szept. 25., MTA KIK Kt. Ms 2577/540.

Nagyságos
dr. Nagy Péter úrnak,
Genève
9, Cheminde Chalets

Budapest, 1943. szeptember 25.

Igen tisztelt Uram!

Köszönettel vettük 1943. szeptember 16-án kelt szíves sorait. Ami Márai Sándor műveinek ügyét illeti, hangsúlyoznunk kell, hogy csupán az Ön által kért és Önnek megküldött három műre tudunk, illetve tud Márai Sándor Önnek opciót biztosítani, mégpedig *Válás Budán*, *Egy polgár vallomásai*⁶³ és *A kassai polgárok*⁶⁴ című műveire. A *Vendégjáték Bolzanóban* c. regényre tehát ez az opciós jog nem vonatkozik, annál kevésbé, mert ennek a műnek idegen nyelvű jogait az író egyelőre nem hajlandó átadni.

A föltételekre vonatkozóan álláspontunk a következő: Márai Sándor semmiképpen nem mehet bele olyan tartalmú megállapodásba, amely szerint bármelyik művének jogát egy bizonyos összegért egyszer s mindenkorra átengedje. Összes külföldi szerződéseit eddig is százalékos alapon kötötte, mint ahogyan mi is más íróink szerződéseit szinte kivétel nélkül ugyanígy, százalékos részesedés alapján kötjük. Arra vonatkozóan, amit nagybecsű sorai szerint a svájci kiadók az egy összegbeni honorárium előnyben részesítésének indoklására felhoznak, szintén más véleményen vagyunk. Elismerjük, hogy a svájci francia kiadók elsősorban a francia exportra számítanak, de viszont éppen ebből a szempontból is messzemenően méltánytalan volna az egy összegbeni megállapodás, mert az, hogy ez a francia export milyen méretű lesz, előre kiszámítani nem lehet, míg a százalékos részesedés alapján az író ezután is pontosan megkapja az őt illető honoráriumot. Ami végül azokat az aggályokat illeti, hogy esetleg általuk lekötött művek konkurens kiadásban is megjelenhetnek – véleményünk szerint ezt a kérdést a megállapodásban pontosan tisztázni lehet; különben valószínűnek sem tartjuk, hogy egy Franciaországban jól terjesztett magyar regényt egy másik francia kiadó addig megjelentetne, amíg ez a könyv forgalomban van. De ismétljük, a kérdést megállapodásunkban tisztázhatjuk. Várjuk erre vonatkozóan szíves értesítését, illetve a svájci kiadó álláspontját és javaslatait.

Tamási Áron regénye a mi kiadásunkban jelent meg, s a külföldi jogokkal az íróval együttesen mi rendelkezünk. A feltételek az ő esetében is ugyanazok, mint Márainál.

Szíves válaszát várva, vagyunk

őszinte tisztelettel
[autográf aláírás és céges pecsét:]
Révai Testvérek Irodalmi Intézet⁶⁵

63 MÁRAI Sándor, *Egy polgár vallomásai*, Bp., Pantheon, 1934 (Az Új Magyar Regény).

64 MÁRAI Sándor, *A kassai polgárok*, Bp., Révai, 1942.

65 Révai Testvérek Irodalmi Intézet Rt. levele Nagy Péternek, Bp., 1943. szept. 25., MTA KIK Kt. Ms 2577/539.

Aaron Tamási

A Márai-művek fordításának ügye e ponton elakadt. Mégsem szegte kedvét a kudarc Nagy Péternek, s kitartását hamarosan siker koronázta. Tamási Áron ugyanis készséggel – s a fentiekén kívül minden különösebb megkötés nélkül – bocsátotta rendelkezésére az *Ábel*-trilógia első kötetét. Alább a fordító fölkérő levelét idézzük:

Genf, 1943. szept. 18.

Nagys.
TAMÁSI Áron
szerkesztő úrnak
Budapest

Mélyen tisztelt Szerkesztő Úr,

(Bocsánatot kérek ezért az igazán lehetetlen megszólításért, azonban semmi jobb nem jut az eszembe, ami tolakodó vagy nagyképző ne lenne.)

Hadd mondok meg előljáróban, mennyire szeretem megjelenése óta *Ábelt*, s hogy szinte állandó olvasmányom e könyv; így történt, hogy mikor egy alkalommal C.-F. Ramuz-nél jártam, lelkesen beszéltem neki róla, s azt mondtam, hogy legfőbb vágyam lenne ezt valami módon franciára átültetni, mert meg vagyok róla győződve, hogy e könyv éppen francia-Svájcban nagy visszhangra talál. Ő érdeklődést mutatott a terv iránt, s azt mondta, hogy esetleg a „Gilde Romande”-dal (egy „Könyvbarátok”-szerű intézmény, azonban sokkal altruistább: kb. könyvkiadó szövetkezet, de igazi szövetkezet), amelynek bírálóbizottságába tartozik, e kérdést közelebbről megvizsgálják. Természetesen a nyelvi nehézségek nagy akadályt jelentenek: én azonban egy kisebb cikket írtam (A. Prudhommeaux barátom, menekült fiatal francia költő közreműködésével, akinek nevében a cikk rövidesen megjelenik a *Suisse Contemporaine*-ben),⁶⁶ s ezt a Hankiss–Molnos-antológiában megjelent részlettel⁶⁷ elvittem neki, aki mindjárt nagy érdeklődést mutatott iránta, s tőlem egy próbafordítási részletet kért. Egy percig sem titkolom magam előtt e mű lefordításának nehézségeit: sosem is vállalkoznék ilyesmire egyedül. Legyen azonban meggyőződve Szerkesztő Úr, hogy mivel igen közel fekszik szívemhez e könyv, gondosan fogok rá ügyelni – amennyiben a fordítás tényleg tető alá kerül –, hogy a lehető legtöbb kerüljön át az eredeti bájából és szelleméből a franciába. Azt remélem, hogy a fordítás végleges kisimítására sikerül megnyernem magát Ramuz-t, akinek a kezében, szent meggyőződésem, e gyönyörű könyv a legjobb helyen lenne. E levelemmel főként azt szeretném kérdezni: beleegyezik-e Szerkesztő Úr e mű lefordításába *elvileg*? (A technikai kérdések ügyében Révaiékhoz fordultam.) S volna-e kifogása Szerkesztő Úrnak aziránt, hogy e fordítást a – mondjuk – *valaisan* dialektushoz⁶⁸ közelítsük? Újra hangsúlyo-

66 André PRUDHOMMEAUX, *Aaron Tamási*, Suisse Contemporaine, 1943/9, 799–801. (MTA KIK Kt. Ms 2598/8.) A cikk gépiratos francia fordítása André Prudhommeaux saját kezű aláírásával itt: MTA KIK Kt. Ms 2598/7.

67 TAMÁSI, *Ábel reste seul dans la forêt...*, i. m.

68 Az *État du Valais* (Wallis állam) Svájc egy francia és német nyelvű (de francia többségű) kantonja. (A főszövegben a kiemelés tőlem – S. M.)

zom, hogy minden művésziatlenségre vagy az eredeti meghamisításának veszélyére éberen vigyáznék. Emellett még egy kérdés. Az eredeti illusztrációi⁶⁹ nem nyerték meg különösebben Ramuz tetszését. Jobban szeretne hat fametszetet. Szerkesztő Úr kit tartana jobbnak: Budayt-e,⁷⁰ vagy Gy. Szabó Bélát?⁷¹ S nem beszélhetne-e valamelyikkel ebben a tárgyban? Mindezt, hangsúlyozom, még teljesen mint magánember kérdezem, mivel egyelőre semmiféle bizonyossággal nem szolgálhatok, viszont feltett szándékom ez ügyben a lehető legmeszszebb elmenni, mert komoly nemzeti és kulturális ügynek érzem.

Az alkalmatlankodásért bocsánatot kérve maradok Szerkesztő Úrnak
őszinte tisztelője:

[autográf monogram:] NP

Nem sokkal a fenti sorok kézhezvétele előtt, egy szeptember 11-ei levelében Ramuz újabb találkozóra hívja Nagy Pétert,⁷² aki tárgyhoz 22-én kelt válaszában már arról tudósítja svájci kollégáját, hogy „szerény tollával” megkezdte az *Ábel* fordítását, s ha munkája megtalálná a vaudi mester „szívét”, az bizonyára minden apró csorbáját kiköszörülhetné a szövegnek.⁷³ Csakhogy Ramuz – amint az a memoár idézett szakaszából is kiderül – nem vállalja a teljes mű aprólékos áttisztítását. „Egészen jó a fordítás” – dicséri meg a véleményére és segítségére apelláló genfi ösztöndíjast, majd hozzáteszi: nem lekicsinylendő a feladat – visszaadni ama melegséget, mely az eredetinek sajátja.⁷⁴ Maga az író, aki az átültetés problémái helyett inkább a „magyar szempontot” helyezi előtérbe, mindenesetre hálával és bizalommal telt levélben fordul leendő fordítójához:

Kolozsvár, 1943. X. 5.

Vasvári Pál utca 9.

Kedves Barátom!

Köszönöm kedves és figyelmes levelét. Örömet jelentene számomra, ha az *Ábel a rengetegben* megjelenne Svájcban franciául. Érdeklődése jólesik s levelének hangja bizalmat ébresztett bennem. Így elvileg nincs is semmi kifogásom az ügy ellen.

Különös öröm lenne számomra, ha maga Ramuz figyelmet fordítana könyvem ügyére: elsősorban a fordítás dolgában. Éppen az én kiadómnál (Révainál) jelent meg (úgy tudom két) könyve. Egyiket olvastam is, gyönyörű volt.*

Természetesen csak az első *Ábel*-kötetről lehetne szó s ehhez illusztráció szükségten. Ha elvileg rendben volna a fordítás dolga, akkor Révaival megállapodást kell kötnie s utána jöhetne a munka.

69 Az illusztrációk gróf Bánffy Miklós (1873–1950) munkái.

70 Buday György (1907–1990) grafikus, fametsző, díszlettervező. Nagy Péterrel folytatott levelezésük fennmaradt anyaga itt: MTA KIK Kt. Ms 2602/166–168, ill. Ms 2606/246–251.

71 Gy. Szabó Béla (1905–1985) grafikus.

72 Charles-Ferdinand Ramuz levele Nagy Péternek, Vaud, 1943. szept. 11., MTA KIK Kt. Ms 2577/529.

73 Nagy Péter levele Charles-Ferdinand Ramuz-nak, Genève, 1943. szept. 22., MTA KIK Kt. Ms 2577/538.

74 Charles-Ferdinand Ramuz levele Nagy Péternek, Vaud, 1943. szept. 26., MTA KIK Kt. Ms 2577/541.

Gondolom, magyar szempontból is hasznos volna ott a könyv.
Még egyszer köszönöm jóleső figyelmét s melegen üdvözlöm

Tamási Áron.

* *Az üldözött.*⁷⁵

Ám Tamási beleegyezése ide vagy oda: Ramuz nem változtat álláspontján. Egy október eleji levelében ismét hangsúlyozza: nincs és nem is lesz ideje átolvasni a szöveget; fiatal kollégájának pedig azt tanácsolja, bízsa a stiláris átfésülést Prudhommeaux-ra és a Guilde du Livre harmincnyolc éves igazgatójára, Albert Mermoud-ra.⁷⁶ Nagy Péter nem is győzködi tovább a voudi remetét; néhány héttel későbbi válaszában mindössze arra kéri, legalább az *ultima manus* jogán nézze át a textust, s a biztos siker érdekében vezesse be néhány szóban a regényt a svájci és francia közönségnek.⁷⁷

Közben persze a Guilde du Livre vezetőjével is fölveszi a kapcsolatot. Mermoud sem árul zsákbamacskát; beosztottján keresztül előre közli, hogy a Guilde nem kereskedelmi, „csupán” afféle *clubéditeur*; s így ha az író és a fordítók e nonprofit vállalkozás mellett döntenek, számot kell vetniük avval, hogy a könyv nem kerül kereskedelmi forgalomba. Ekkor esik szó először a honoráriumokról is: Mermoud 1200 svájci frankot ajánl föl a fordításért – a regény jogaiért a szerzői díjjal együtt tehát összesen 2400-at.⁷⁸ A fejleményekről s a kiadó ajánlatáról Nagy Péter az alábbi levélben tájékoztatja a pesti jogtulajdonost:

Révai Testvérek Irodalmi Intézet
Részvénytársaságnak
Budapest.

Genfben, 1943. dec. 8-án

Igen tisztelt Uraim,

Folyó év szept. 25-én kelt levelük (F/V) értelmében közöltem az itteni kiadókkal Márai Sándor, illetőleg Tamási Áron művei kiadásának feltételeit. Márait illetően még semmi-féle végleges választ nem kaptam; viszont Tamási *Ábel a rengetegben* c. regényét illetően a következő a helyzet:

75 Pontosabban: C.-F. RAMUZ, *Az üldözött vad*, ford. GYERGYAI Albert, Bp., Révai, 1940 (Világsikerek); Tamási Áron levele Nagy Péternek, Kolozsvár, 1943. okt. 5., MTA KIK Kt. Ms 2577/542.

76 Charles-Ferdinand Ramuz levele Nagy Péternek, Vaud, 1943. okt. 9., MTA KIK Kt. Ms 2577/543. Albert Mermoud (1905–1997) kiadóvezető, többek között C.-F. Ramuz, Charles Albert Cingria és Alice Rivaz szerkesztője, kiadója. Tevékenységéről lásd: Albert MERMOUD, *La Guilde du Livre*, Genève–Paris, Slatkine, 1987.

77 Nagy Péter levele Charles-Ferdinand Ramuz-nak, Genève, 1943. okt. 22., MTA KIK Kt. Ms 2577/544.

78 A Guilde du Livre szerkesztőségének levele Nagy Péterhez, Lausanne, 1943. dec. 6., MTA KIK Kt. Ms 2577/546.

A mű iránt a *Guilde Romande du Livre* érdeklődik (Lausanne, 1, Rue du Lion d'Or). A *Guilde* pusztán tagjai számára ad ki, könyvkereskedői forgalomba nem kerülő, a normális kereskedői árnál természetesen sokkal olcsóbb, igen szép kiállítású könyveket. Mindezek figyelembevételével f. hó 6-án kelt levelükben értesítettek, hogy az Önök f. év júl. 6-án kelt levelében meghatározott feltételeket elfogadni nem tudják, viszont a következő proposíciót tették: az *Ábel a rengetegben* egyszeri, könyvkereskedői forgalomba nem kerülő, 8.000 példányos kiadásáért felajánlanak 1.200– sfrs általányösszeget. Levelükben hangsúlyozzák, hogy e kiadás egyáltalán nem zárja ki bármilyen más svájci vagy francia kiadóval való, akár egyidejű megállapodást, sőt ennek a lehetőségét ők is igen valószínűnek tartják („Je crois en effet tres probable la conclusion d'un contrat avec un de mes collegues français”). Ebben az esetben természetesen Önöknek teljesen szabad kezük lenne a szerzői jog összegének megállapítására.

Amidőn a fenti ajánlatot bátoriskodom a legmelegebben az Önök figyelmébe ajánlani, engedjék meg, hogy megemlítsem: a *Guilde* nem üzleti haszonra dolgozó vállalkozás, hanem könyvkiadó szövetkezet, amely normális kiadói feltételek mellett nem követhetné kiadói célját; – csak a *Guilde*-del megegyezésre jutva tudnám biztosítani C.-F. Ramuz közreműködését a fordításban, ami nélkül magam se szívesen végezném a munkát, amellyel viszont meg vagyok győződve, hogy a könyv igen komoly sikert érhetne el mind Svájcban, mind Franciaországban, lévén Ramuz ma a legelismertebb értékű „populista” francia regényíró, a hegyvidék, a hegyi lakosok kétségtelenül legnagyobb ismerője. Kérem, hogy mindezeket végleges döntésük előtt vegyék figyelembe.

Mielőbbi válaszukat várva maradok

igaz tisztelettel:

[Autográf aláírás:] NP

(Nagy Péter dr.)

Genève, 9, Chemin des Chalets; 5.48.77⁹

Az ifjú ügynök stratégiája egyszerű, ámde briliáns: mindig egy lépéssel előre járni s előre is mutatni – így ugratván be az egymástól távol élő, egymással nem (vagy csak elvétve) érintkező (ügy)feleket az újabb és újabb kompromisszumokba. Noha Nagy Péter *már ekkor* tudja, hogy Ramuz nem vállalja a szöveg aprólékos átfésülését, azt viszont *még* nem tudja (nem tudhatja), hogy vállalja-e az öregúr az előszó megírását, mégis – elébe vágván a jogi feltételekkel kapcsolatos további aggályoskodásnak – biztos érzékkel apellál a kiadói érdekre és az írói becsvágyra. S amint a példa mutatja, helyesen teszi: a Révai (rajtuk keresztül pedig az író) hamarosan elfogadja a feltételeket. „Tamási Áron – olvasható a kiadó január 8-ai levelében – méltányolja azt a szempontot, hogy itt elsősorban nem üzleti vállalkozásról van szó. Hajlandó elfogadni az ajánlatot, ha egyszeri 8.000 példányos kiadásra szól és más kiadásra vonatkozólag semmiféle ki-

79 Nagy Péter levele a Révai Testvérek Irodalmi Intézet Rt.-nek, Genf, 1943. dec. 8., MTA KIK Kt. Ms 2577/547.

kötést nem tartalmaz. További kívánsága azonban Tamási Áronnak az, hogy a fordítás elé Ramuz írjon rövid bevezető előszót.”⁸⁰

Hogy a következő lépés mi lesz, a föntiek fényében nem nehéz kitalálni. „Tamási úr – velem egyetértésben – azt szabja a kiadás föltételéül, hogy Ön is részt vegyen a fordításban” – írja az ügynök 1944 januárjában Ramuz-nek, majd, mintegy mellékesen, a bevezetőre vonatkozó kívánságot is tolmácsolja.⁸¹ De még mielőtt olvasónk minden hájjal megkent csirkefogónak gondolná e csavaros eszű fiatalembert, meg kell jegyeznünk: Nagy Péter valóban minden tőle telhetőt megtett, hogy az átültetés munkájába a lehetséges fokig bekapcsolja Ramuz-t. 1944 őszén például, amikor Prudhommeaux-tól kisebb csomagok formájában csordogálni kezd a kézirat, tüstént postára ad belőle egy adagot, kérvén a mestert, vessen reá egy pillantást; s egyúttal mindjárt (ön)kritikát is megfogalmaz, mondván: a nyelvi fordulatok talán nem eléggé rusztikusak... Tanácsát kéri ezenkívül abban is, mit kezdjenek az olyan beszélő nevekkel, mint a főhősé. Javasolja, hogy fordítsák le konzekvensen mindet az eredeti alak feltüntetése nélkül („Szakállas=Barbu”), még ha csorbul is ezáltal bizonyos mértékig a szöveg eg-zotikuma. Cserébe a mellékszereplők („Szócs=Pelletier”, „Mosolygó=Seuriant”) nevét esetleg meghagyhatnák – teszi hozzá –, ám ennek eldöntését szintén a svájci paraszt-regény mesterére bízta.⁸²

Rögös út a nyomdáig

1944. december 15-ei levelében Nagy Péter boldogan jelenti Ramuz-nek, hogy a fordítás elkészült. Egyúttal följánlja: szívesen meglátogatja őt Lausanne-ban, hogy ott együtt nézzék át a szöveget s beszéljék meg a szükséges változtatásokat. Szokott óvatossága azonban ezúttal sem hagyja el. Tüstént hozzáteszi: nem ragaszkodik a személyes találkozóhoz. Minden megoldás érdekl; akár postán is készséggel fogadja az ősz mester javításait.⁸³ Közben (alig tíz napon belül) két levelet is ír Mermoud-nak. Egyrészt találko-zót javasol,⁸⁴ másrészt – Tamási korábbi állásfoglalása dacára – nagy adag, az erdélyi parasztság életét bemutató fényképet küld a kiadóvezetőnek, hogy a reménybeli kötet szerkesztőinek legyen miből válogatniuk. A fotókon túl illusztrációötletekkel is szolgál; ajánlja például a csíksomlyói templomot, mondván, hogy az ügyis sokszor szerepel a regényben.⁸⁵

80 Révai Testvérek Irodalmi Intézet Rt. levele Nagy Péternek, Bp., 1944. jan. 8., MTA KIK Kt. Ms 2577/551.

81 „M. Tamási – d'accord avec moi-meme – a posé comme condition »sine qua non« de l'édition française de son roman votre participation au travail de la traduction.” Nagy Péter levele Charles-Ferdinand Ramuz-nek, Genève, 1944. jan. 24., MTA KIK Kt. Ms 2577/553. Ezzel kapcsolatban írja Nagy Péter édes-
apjának, hogy: „ha Th. [értsd: a Révai] nem ragaszkodik Ramuz-höz, Tamási és én ragaszkodunk, mert [...] neve nyert csatát jelent”. Nagy Péter levele Nagy Adorjannak, Genf, 1943. okt. 22., MTA KIK Kt. Ms 2604/9.

82 Nagy Péter levele Charles-Ferdinand Ramuz-nek, Conches, 1944. szept. 3., MTA KIK Kt. Ms 2577/559.

83 Nagy Péter levele Charles-Ferdinand Ramuz-nek, Genève, 1944. dec. 15., MTA KIK Kt. Ms 2577/562.

84 Nagy Péter levele Albert Mermoud-nak, Genève, 1944. dec. 20., MTA KIK Kt. Ms 2577/563.

85 Nagy Péter levele Albert Mermoud-nak, Genève, 1944. dec. 25., MTA KIK Kt. Ms 2577/565.

Ne feledjük azonban, hogy 1944 decemberében a világ hadban áll; s ez a tény még a „semleges” Svájc életére is reányomja bélyegét. December 29-én kelt levelében Mermoud sem üzenhet mást Nagy Péternek, mint hogy legyen türelemmel; s a növekvő katonai nyomásra való tekintettel arra kéri kollégáját, térjenek vissza a kiadvány dolgára jövő év elején.⁸⁶ S az ügynök jelentkezik is; január 13-án újabb harminc fotót küld – remélvén, hogy azok hasznára lesznek az illusztrátornak.⁸⁷

Ám igyekezete egy kissé korai, hiszen még a szöveg sincs nyomdakész állapotban – sem stiláris, sem jogi értelemben. Amint az Mermoud január 16-i leveléből kiderül, a kontrollfordítás késni fog, mert Ramuz hamarosan kisebb sebészeti beavatkozáson esik át.⁸⁸ Prudhommeaux ráadásul levelet kap Alex Julientől, a Sajtó és Rádió Osztály munkatársától, melyben fölszólítják a Tamási-regény fordítóit, hogy küldjék meg berni címükre a szöveg első részét egy „előcenzúrára”.⁸⁹ Csakhogy a Nagy–Prudhommeaux párosnak ez idő tájt épp nem áll rendelkezésére a kézirat első fele, mert az a kórházban fekvő Ramuz-nél rostokol. Kénytelenek hát Mermoud-hoz fordulni másolati példányért, aki viszont egy szerencsétlen síbalet miatt szintén kórházban fekszik, s azt üzeni: sem ideje, sem kapacitása nincs a Guilde-nek a szöveg átgépettetésére. Szerencsére – mint írja – erre nem is igen lesz szükség, hiszen dr. Guggi, a Police Fédérale des Étrangers munkatársa, akivel már többször volt dolguk hasonló szabályozási ügyekben, nagy valószínűséggel a kézirat megküldése nélkül is el tudja gereblyézni a dolgot.⁹⁰

És Mermoud jól számít: április 6-ára az *Ábel* szövege már az utolsó korrektúra fázisában van, s időközben a cenzúra is beleegyezését adja a kiadáshoz.⁹¹ Az illusztráció dolga már korántsem ilyen egyszerű; Nagy Péter ez irányú kérdésére⁹² a kiadóigazgató bizonytalan választ kell adjon. Egyrészt papírkorlátozás van érvényben, így már az illusztrációhoz szükséges papírmennyiség beszerzése is problémás, másrészt egy grafikus foglalkoztatása igen költséges dolog, s miután a Guilde tagjai minden esetben fix összegért jutnak hozzá az újabb és újabb kiadványokhoz, az ár önkényesen nem változtatható meg.⁹³ Az ifjú ügynök, jó szokása szerint, hamar napirendre tér az illusztráció tervének meghíúsulása fölött. Mint Mermoud-nak címzett levelében olvasható: megbízik az olvasók képzelőerejében. Közli ugyanakkor a borítóval kapcsolatos elképzelését. Úgy kívánja, hogy a fedél – Ramuz *Derborence* című művéhez hasonlóan⁹⁴ – egy fiatal székely kereskedőt ábrázoljon, valami szép, erdei háttér előtt. S ekkor ismét fölmerül az előszó kérdése. Nagy Ramuz-re vagy Mermoud-ra gondol, de jelzi: ha valamiért egyikőjük sem vállalná, ő maga készséggel venne egy ilyen irányú megbízatást. Végül fölteszi

86 Albert Mermoud levele Nagy Péternek, Lausanne, 1944. dec. 29., MTA KIK Kt. Ms 2577/566.

87 Nagy Péter levele Albert Mermoud-nak, Genève, 1945. jan. 13., MTA KIK Kt. Ms 2577/567.

88 Albert Mermoud levele Nagy Péternek, Lausanne, 1945. jan. 16., MTA KIK Kt. Ms 2577/568.

89 Nagy Péter levele Albert Mermoud-nak, Genève, 1945. febr. 22., MTA KIK Kt. Ms 2577/572.

90 Albert Mermoud levele Nagy Péternek, Lausanne, 1945. febr. 13., MTA KIK Kt. Ms 2577/570.

91 Albert Mermoud levele Nagy Péternek, Lausanne, 1945. ápr. 6., MTA KIK Kt. Ms 2577/574.

92 Nagy Péter levele Albert Mermoud-nak, Genève, 1945. ápr. 3., MTA KIK Kt. Ms 2577/573.

93 Albert Mermoud levele Nagy Péternek, Lausanne, 1945. ápr. 17., MTA KIK Kt. Ms 2577/575.

94 C.-F. RAMUZ, *Derborence*, Paris, Grasset, 1936.

a kérdést: érdemes-e ragaszkodniuk az eredeti címhez, vagy rövidítsék azt egyszerűen *Ábelre*. Hiszen – mint írja – a trilógia többi kötetét Tamási úgysem kívánja francia nyelven megjelentetni.⁹⁵ Mermoud a borítóképre rábólint, a cím lerövidítésére irányuló javaslatot viszont elutasítja, s Ramuz rossz egészségi állapotára hivatkozva Nagy Pétert bízta meg a bevezető megírásával.⁹⁶

Genfből csupán egy hónappal később érkezik meg a válasz, melyben az irodalomtörténész arra kéri a kiadót, hogy *bulletin*-jében hirdesse meg a kiadványt, s ehhez tüstént mellékel is egy három flekk körüli introitust.⁹⁷ Kéri továbbá, hogy ha már kereskedelmi forgalomba nem kerül a könyv, legalább néhány tiszteletpéldányt biztosítsanak a fordítók számára.⁹⁸ Ezt Mermoud meg is ígéri (levelében 10 példányt említ).⁹⁹ Ezzel a munka fordítói és kontrollszerkesztői része tulajdonképpen le is zárul: a többi immár a kiadó feladata. A szedést és tördelést azonban Nagy Péter már nem várhatja meg. Július 3-án jelzi a Guilde felé, hogy hamarosan haza kell térnie Magyarországra, s egyúttal kéri, hogy – más keresete nem lévén – utalják el részére a fordításért járó honorárium második részletét, valamint küldjék vissza a képeket, amelyeket annak idején az illusztrációhoz küldött. Majd egy óvatos-tapogatózó félmondat formájában még hozzáteszi: reméli, sikerült kiválogatni és lemásolni azokat a képeket, amelyek a könyvhöz (esetleg a *bulletin*-cikkhez) szükségesek.¹⁰⁰

Sajnos a Guilde vezetője nem érthette meg a fenti célzást, hiszen nem is ő vette át a szerkesztőség címére érkező levelet, hanem egy megbízottja, aki készséges válaszában tudatta hősünkkel, hogy „Mermoud úr meghagyása alapján” van szerencséje kiutalni 600 frankot a fordításért, valamint visszaküldeni a fényképeket és egyéb dokumentumokat.¹⁰¹ Július 10-én kelt utolsó svájci levelében Nagy Péter már csupán nyugtázhatta mindezt, s jelezheti, hogy a fordítói példányokat utódjának, Salgó Miklósnak¹⁰² küldjék majd, aki maradék itteni ügyeiben eljárni hivatott. A könyv megjelenése már Pesten éri.¹⁰³

95 Nagy Péter levele Albert Mermoud-nak, Genève, 1945. ápr. 18., MTA KIK Kt. Ms 2577/576.

96 Albert Mermoud levele Nagy Péternek, Lausanne, 1945. ápr. 19., MTA KIK Kt. Ms 2577/577.

97 Nagy Péter levele Albert Mermoud-nak, Genève, 1945. máj. 23., MTA KIK Kt. Ms 2577/578. A mellékelte cikk: Pierre NAGY, *Aaron Tamási – ou la lutte souriante*, Guilde du Livre Bulletin, 1945/10. (Octobre), 154–157. Újságkivágat formájában elérhető itt: MTA KIK Kt. Ms 2581/203.

98 Albert Mermoud levele Nagy Péternek, Lausanne, 1945. máj. 23., MTA KIK Kt. Ms 2577/578.

99 Albert Mermoud levele Nagy Péternek, Lausanne, 1945. máj. 25., MTA KIK Kt. Ms 2577/579.

100 Nagy Péter levele Albert Mermoud-nak, Genève, 1945. júl. 3., MTA KIK Kt. Ms 2577/580.

101 A Guilde du Livre szerkesztőségének levele Nagy Péterhez, Lausanne, 1945. máj. 25., MTA KIK Kt. Ms 2577/581.

102 Salgó Miklós (1914–2005) magyar származású amerikai diplomata, műgyűjtő, üzletember. 1983 és 1986 között az Egyesült Államok magyarországi nagykövete, az 1940-es években a svájci ösztöndíjas Nagy Péter vendéglátója. Kései levelezésük az irodalomtörténész hagyatékában: MTA KIK Kt. Ms 2604/626–688, Ms 2613/295–353. és Ms 2615/374.

103 Nagy Péter levele Albert Mermoud-nak, Genève, 1945. júl. 10., MTA KIK Kt. Ms 2577/582.

Baloldali fordulat!?

1943-ban tehát, épp amikor a Kolozsvári Hadtestparancsnokság illetékes alosztálya javaslatot tesz az *Ábel a rengetegben* – mint a „nemzetnevelés szempontjából erősen ki-fogásolható mű” – betiltására,¹⁰⁴ Nagy Péter följánlja a regény francia nyelvre történő átültetését. 1945 októberében pedig (amikor Tamási már a Magyar–Román Művelődési Társaság fölállításán és a két nemzet összebékítésén fáradozik)¹⁰⁵ az *Abel dans la forêt sauvage* ki is jön a nyomdából.¹⁰⁶ E ténynek, függetlenül az elkészült szöveg irodalmi értékétől, az átültetés hűségétől és művészi tökélyétől, az adott történelmi pillanatban valóban – mint Nagy Péter is hangsúlyozza – „nemzeti-kulturális” jelentősége volt.

Kosztolányi Dezső hagyatékában maradt fenn Hubay Miklós 1945 novemberében kelt, „a tehetősebb svájci magyarok”-at célzó, *Magyar Írók Nyugat-európai Kiadása* című „manifestuma”,¹⁰⁷ melyben a genfi könyvtárvezető ekképp deklamált: „A német nemzetet himmleri szegyenében is védi Goethétől Thomas Mannig emberséges költőinek egész raja, – de ki fogja tudni azt, hogy magyar ember számára a Bácska nem egy újvidéki hóhért jelent, hanem egy szabadkai költőt, Kosztolányit, minden emberi részvétnak kútfejét?”¹⁰⁸ Hubay álláspontja egyértelmű: hírünket, becsületünket a világ előtt „leghivatottabban” íróink védhetik meg; ezért van szükség a címben jelzett, „M. I. N. K.” rövidítésű kiadói szervezetre, valamint a hozzá csatlakozó *Bulletin Bibliographique de Budapestre* és a MINK Barátainak Társaságára is. Svájcnak – hangsúlyozza Hubay –, mely kezdettől az antifasiszta erők felé húzott, most új szellemi centrummá kell válnia a megroggyant magyar azonosság s a besározott nemzeti hírnév érdekében.¹⁰⁹

Nagy Péter az *Ábel*-kiadás számára írt *bulletin*-cikke ugyanezt a célt lokalizálja Tamási működését méltatva:

Fenntartani az erdélyi magyarok egységét és megerősíteni a kapcsolatot a megcsonkított Magyarországgal: ez volt a célja ennek az írói tevékenységnek. Tamási hangja elér a határokon túlra is, sőt Magyarországon is van olvasóközönsége. Ez utóbbi országban is elsősorban azokhoz a fiatalokhoz kötődik, akik alapvető változásokért küzdenek, hogy lerombolják végre a feudalista rendszert és megteremtsek az igazi demokráciát.¹¹⁰

104 SIPOS, i. m., 135.

105 Részletesebben: Uo., 147.

106 AARON TAMÁSI, *Abel dans la forêt sauvage*, trad. Pierre NAGY et André PRUDHOMMEAUX, Lausanne, Guilde du Livre, 1945, 248.

107 Az idézőjelbe tett szakaszok Hubay kéziratos jegyzetéből származnak, amelyet Gönyei Antal gépelt be az „UMKL–XIX–I–1-e, 1945–86.278” jelzeten fennmaradt tisztázatról. – Vö. *Dokumentumok Magyarországról...*, i. m., 429.

108 MTA KIK Kt. Ms 4619/8; újraközölve: *Dokumentumok Magyarországról...*, i. m., 424–429.

109 Lásd még ugyanerről: DEZSÉNYI Béla, *Magyarország és Svájc*, Bp., Teleki Pál Tudományos Intézet, 1946 (Hazánk és a Nagyvilág, 6).

110 „Maintenir l’unité parmi les Hongrois transylvains et renforcer la communauté avec la Hongrie mutilée: tel était le but de cette activité. La voix de Tamási s’entend au delà des frontières refermées, et a son public en Hongrie même. Là, il s’attache au groupe des jeunes qui luttent pour un changement fondamental, pour l’abolition du régime féodal, pour l’instauration d’une vraie démocratie.” Pierre

S e szép baloldali reménység korabeli vitalitását nem csupán Ábel, de Ramuz, Tamási, sőt a fiatal Nagy Péter sorsalakulása is híven tükrözi, hiszen nem vitás: a felfokozott emigrációs aktivitás mellett a negyvenes évek második fele a nagy visszatérések, a heroikus küldetés- és otthontalálások – André Tissot szép kifejezésével: a „retour à l’élémentaire”¹¹¹ – időszaka volt.

Ramuz visszatér Párizsból, Tamási és az ő Ábelje Amerikából, Nagy Péter pedig Svájcból. Nyilván mindnyájan a demokratikus otthon és a béke örök vágyával érkeznek haza. Ramuz – írja Gyergyai Albert – „Lausanne-ban s nagyapja falujában töltötte fiatalkora nagy részét, majd Párizsban tanult s főleg elmélkedett évekig, mielőtt végleg visszatért volna a Genfi-tó, az Alpok és a Jura vidékére, megtalálva írói hivatásának alapját, amely nyelvénél és témáinál fogva helyi, s amelyet, becsvágyát, magatartását és célját tekintve »univerzálissá«, akkor még így mondták, »európaivá« próbált kitágítani.”¹¹² Amikor Ramuz – olvassuk Herceg János egy elfeledett cikkében – „tizenkét esztendei párizsi tartózkodás után [...] hazatért és felfedezte szülőhazáját, azt mondhatta boldogan fellélegezve: Megtaláltam magamat.”¹¹³ Ezt vallották a transzilvánisták,¹¹⁴ ezt vallotta Tamási Áron – és ezt mondatta hőseivel, Ábelrel is. De vajon mit mondott, hazatérve, a fordító?

Mit érzett-gondolt Tamási „francia hangja”, akit az 1945-ös fordulat gyökeresen új helyzetbe hozott? Elsőrangú forrás ebből a szempontból Nagy Péter *Új csapáson* című, 1955 nyarán született szintézise. Az ábeli sors- és magatartáspéldázat, melynek terjesztését a tudós szerző 1945-ben még „komoly nemzeti és kulturális ügynek” tekinti, 1955-ből nézve már egy korszerűtlen, improduktív magatartás példajaként lepleződik le. Tamási egykori tolmácsa (Lukács György 1948-as kötetére hivatkozva¹¹⁵) már úgy látja: „az ország politikai, társadalmi helyzetével szemben” tapasztalható „viszolygás” „züllesztí Márai Sándort egyre öncélúbb és testetlenebb, a beavatottak mind szűkebb köréhez szóló pszichologizmusba, ez sodorja Kodolányi Jánost a mind ellenőrizhetetlenebb történelmi múltban játszódó, a ma számára mind kevesebbet mondó témák felé; ez Tamási Áron népi vénája fokozódó elszürkülésének, a földön járó góbéság spekulatív misztikával való felváltódásának, vagy akár Kolozsvári Grandpierre kísérletező formajátékainak alapoka.”¹¹⁶

NAGY, Aaron Tamási..., i. m., 156 (BENDA Mihály fordítása).

111 ANDRÉ TISSOT, C.-F. *Ramuz ou le drame de la poésie*, Neuchâtel, Editions de la Baconnière, 1948, 100.

112 GYERGYAI Albert, *Ramuz = Gy. A., A várostól a viláig*, Bp., Szépirodalmi, 1986, 239.

113 HERCEG János, *Összegyűjtött esszék, tanulmányok*, kiad. PASTYIK László, Novi Sad, Buducnost, 1999, I, 478.

114 „A transzilvánisták [...] a regionalizmusnak azzal a progresszív változatával tartottak rokonságot, amelyet Charles-Ferdinand Ramuz, a Vaud-kantonbeli svájci francia író képviselt, aki a »vidéket« és a »világegyetemet« szerette volna kibékíteni, szülőföldjén keresett biztos támaszt, egyszersmind túl akarta haladni a tájirodalom szűk körét.” POMOGÁTS Béla, *A transzilvánizmus: Az Erdélyi Helikon ideológiája*, Bp., Akadémiai, 1983 (Irodalomtörténeti Füzetek, 107), 115.

115 LUKÁCS György, *Új magyar kultúráért*, Bp., Szikra, 1948, 89.

116 NAGY Péter, *Új csapáson: Regényirodalmunk a szocialista realizmus útján 1948–1954*, Bp., Magvető, 1956, 10–11.

De hogy mekkora gondolkodásmódbeli változásról beszélhetünk Nagy esetében, azt leghitelesebben barátja, Julow Viktor¹¹⁷ 1950. március 29-ei levele tükrözi:

Mikor én rád még mindig szép és mély barátsággal gondolok, az nyolc-tíz év előtti magadra vonatkozik. Nem mintha mostani magadat elvetném. Nem erről van szó. Csak arról, hogy ezt a mostanit nem ismerem és nem is ismerhetem. S talán kissé félek is megismerni. Mert egyet tudok rólad: megváltoztál. Olyan furcsa módon, hogy nem tudom megmagyarázni. Nem onnan tudom megváltozásodat, hogy magad is írod. Ez még nem teljes bizonyíték. De abból, amit élsz, következik. Nem helytelenítem. Jogodat hozzá ostobaság volna kétségbe vonni. Bűn volna téged lebeszélni olyasmiről, ami szilárdságot ad, ami a cseppfolyós világot körülötted kikristályosítja, ami egyértelművé teszi a dolgokat – persze csak akkor, ha tökéletesen önáltatás nélkül vagy most az, aki vagy. Tehát nem maga a változás ténye ellen hadakozom – ez ostobaság volna –, de hogy viszont ez a tény ne döbbsen meg engem, az számomra lehetetlen. Éppen azon az alapon, hogy milyenek ismertelek valaha, s azon az alapon, amely bennem három évi és az utána következő tapasztalás alapján biztos, rendíthetetlen tudássá ért. Nagyon sokszor eszembe jut egy tavaszi este – nagyon szeretném, ha te is vissza tudnál rá emlékezni. Hárman ültünk a (ha jól emlékszem) gesztenyefák alatt, az Avar vendéglő kertjében, s nagyon hevesen vitatkoztunk valamiről. Te és [Csatlós] János¹¹⁸ azóta szerepet cseréltetek – furcsa dolog –, ha akkor valaki megjósolta volna: kiröhögöm. A te álláspontod az volt, mint az enyém, engem azóta saját szemem, szaglásom, tapintásom és ízlésem igazolt. De itt a nagy kérdőjel; mi igazolt téged időközben? Újra mondom: ez nem felelősségre vonás, csak valami, amit nem tudok megmagyarázni, s a meg nem magyarázható dolgok még ma is rettenetesen idegessé tesznek.”¹¹⁹

Nem pusztán apróbb szemléletmódosulásról, de gyökeres változásról beszélhetünk tehát Nagy Péter esetében. Így lehet, hogy a Tamási által képviselt ügy 1955-ben már sokkal inkább ellenpélda a számára, mint nemzeti kérdés. Hiszen Tamási az új szempontrendszer szerint nem elég realista, ugyanakkor veszedelmesen individualista, értelmetlenül homályos és mitologikus, ráadásul – s talán ez a fő problémája – eszében sincs a társadalom extenzív totalításra törekvő ábrázolása. Szerencsére az egykori tolmács Saint-Just-i lelkesedése hamarost alábbhagy, s még mielőtt értékrendje az érett Nagy Pétert jellemző jeges iróniába fordulna, megszületik a beismerés, az ideológiai jóvátétel szándéka is. 1958-as, *Tamási Áron elbeszéléseiről* című cikkében immáron megengedőleg mondja ki: „Tamási Áront elsősorban nem a társadalom élete, változásai érdeklik, hanem az emberi lélek belső folyamatai, játékosan komoly, néha még tragikumában is vidám felhangú rezdülései, szökellései, változásai.”¹²⁰

117 Julow Viktor (1919–1982) író, műfordító, irodalomtörténész, egyetemi tanár, Csokonai Vitéz Mihály és Fazekas Mihály monográfusa, Alexander Pope, Henry Fielding, Tobias Smollett és Francis Bacon „magyar hangja”.

118 Csatlós János (1920–1993) műfordító, Nagy Péter egykori egyetemi évfolyamtársa.

119 Julow Viktor levele Nagy Péternek, Debrecen, 1950. márc. 29., MTA KIK Kt., Ms 2609/113.

120 Nagy Péter, *Tamási Áron elbeszéléseiről* = N. P., Rosta, Bp., Szépirodalmi, 1965, 225.

1959-ben pedig, amikor a Kiadói Főigazgatóság javaslatot kér a modern magyar irodalomból idegen nyelvre fordítandó művekre, Nagy Lajos, Oravecz Paula, Remenyik Zsigmond, Veres Péter és Zalka Máté mellett – az *Ábel a rengetegben* s egy novellaválogatás kapcsán – Tamási Áron is szerepel az irodalomtörténész listáján.¹²¹ Herczeg Ferenc, Kodolányi János, Márai Sándor ekkor már nem...

A mozgalomban

Persze közelíthetünk mindehhez másképpen is. Hiszen korántsem biztos, hogy a negyvenes évek első harmadában, amikor a keresztény középosztályból származó Nagy Pétert az első kommunista-antifasiszta eszmehatások érik, vagy akár amikor a Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontnak már aktív tagjaként tevékenykedik, föltétlenül összeférhetetlen számára a Tamási és Márai névvel fémjelzett „nemzeti-kulturális ügy” és az új (ekkor ráadásul még illegalitásban fortogó) „nemzetek feletti ideológia”. Sőt: inkább úgy tűnik, hogy Nagy Péter Julow által diagnosztizált baloldali fordulata (nem utolsósorban éppen André Prudhommeaux s a lélekérlelő emigráns közeg hatására) már az első ösztöndíjas esztendőben végbement, míg kapcsolata a kortárs magyar irodalom alkotóival még hosszú évekig problémátlan maradt. Ez utóbbi értelmezést erősíti az a tény is, hogy miközben 1945. április 28-án kelt beszámolójában semmit sem tekint olyan lényegesnek, mint „a Horthy-mítosz és az általa létrehívott és mesterségesen táplált gerinctelen, konformista kultúrgiccs-jelenségek valóságos értékének, illetőleg értéktelenségének élményszerű bemutatása”-t, mindezt még „egy új, népi magyar kultúra” érdekében tartja létfontosságúnak, s a közös ügyszó történet saját hozzájárulását méltatva büszkén jelenti: „személyesen egy regényfordítást készítettem sajtó alá, egy magyar irodalmi antológiát készítek elő, és a *Schweizer Lexikon* magyar irodalmi részét¹²² dolgozom ki Tarr Lászlóval¹²³ karöltve”¹²⁴

121 A szerzők sorrendben a következők voltak: Móra Ferenc, Molnár Ferenc, Móricz Zsigmond, Nagy Lajos, Németh László, Oravecz Paula, Palotai Boris, Pap Károly, Remenyik Zsigmond, Sándor Kálmán, Szabó Magda, Szabó Pál, Szász Imre, Szép Ernő, Szomory Dezső, Tamási Áron, Tersánszky Józsi Jenő, Tömörkény István, Török Gyula, Thury Zoltán, Veres Péter, Vas István, Zalka Máté. Vö. Nagy Péter, *Javaslat a modern magyar irodalomból fordítandó művekre*, gépirat, 1959, MTA KIK Kt. Ms 2592/68.

122 *Schweizer Lexikon in sieben Bänden*, Zürich, Encyclopos, 1945, VII.

123 Tarr László (1907–1996) újságíró, műfordító, a Központi Híradó Rt. és az MTI svájci tudósítója, az MNFF munkatársa, az Egység főszerkesztője. Tevékenységéről lásd: GECSÉNYI Lajos, *Iratok a magyar emigráció történetéhez: Bartók László bécsi követ és Szegedy-Maszák Aladár washingtoni követ levéltárából* (1947–1948), *Levéltári Közlemények*, 2014/1–2., 136.

124 „A kulturális munka a közönség két rétegéhez szólhat a helyi adottságoknak megfelelően: egyfelől az itteni magyar kolóniához, másfelől pedig a külföldi, ill. bennszülött svájci közönséghez. A két réteg érdeklődési köre, a hozzáférés lehetőségei mások és mások; míg a magyarok felé talán fontosabb a *Közleményekben* és a magyar egyleti előadásokon a múlt bűneit, hibáit, hiányait feltárni, fontosabb a Horthy-mítosz és az általa létrehívott és mesterségesen táplált gerinctelen, konformista kultúrgiccs-jelenségek valóságos értékének, illetőleg értéktelenségének élményszerű bemutatása, amelynek konzekvens végig vitele teremtheti talán meg azt a szükséges »tabula rasa«-t, amelyen egy új, népi magyar kultúra nagyra nőhet, – addig az idegen közönség számára munkánknak ez az oldala jelen-

Ekkor az irodalom még különben sem a Szovjetunió totális diktatúrájának propagandaeszköze (még emigráns és illegális kommunista körökben sem), sokkal inkább a faszizmus elleni harc, illetve a magyar (s a többi európai) nemzeti kultúra életben tartásának záloga. Ne feledjük: 1943-ban még hősünk édesapja, a mélyen vallásos Nagy Adorján közvetít fia és a pesti írók/kiadók között. Bizony: a kitűnő színművész veszi fel a kapcsolatot a Novával Vaszary Gábor *Ketten Párizsban*, Zilahy Lajossal a *Csendes élet*, valamint a Révai Testvérekkel Komáromi János *Régi szerető* és *Zúg a fenyves* című műveinek lefordítása érdekében.¹²⁵ De ugyanebben az évben vált lelkes és meleg hangú levelet Nagy Péter a szintén Eötvös collegista Laczkó Gézával, a Dante szerkesztőjével is, aki a köztudottan baloldali körökhöz csapódott fiatalembertől magyarra fordítható kortárs francia regényekre kér javaslatot.¹²⁶ Folytatván a sort: 1943 júniusában a *Journal de Genève*-ből (bizonyos „A. P.” révén) arról értesülünk, hogy egy Nagy Péter nevű budapesti kritikus és esszéista nagy sikerű előadást tartott a magyar irodalomról a genfi *Circle Littéraire*-ben.¹²⁷ A hírt a *La Suisse* is átveszi, megtoldván annyival, hogy az előadást Miss Robert Gris felolvasásai színesítették.¹²⁸ Júliusban „P. N.” monogrammal *court article* jelenik meg a *Gazette de Lausanne* hasábjain, melyben a titokzatos szerző Flaubert, Martin du Gard és Proust fordítóját, Gyergyai Albertet, valamint a *Trésor de la littérature française* szerkesztőjét,¹²⁹ Giono és Duhamel magyar hangját, Illyés Gyulát mutatja be, s a felfedezésre váró magyar–francia irodalmi kapcsolatokra hívja fel a svájci olvasók figyelmét.¹³⁰ 1944 februárjában Dr. Leiszen László, a „Harmónia” Film- és Színművek Ügynökségétől levélben fordul Nagy Péterhez, tájékoztatását kér-

téktelenebb kell legyen az eleven magyar kultúrártékek őszinte megismertetése mellett.” NAGY Péter, *Beszámoló a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front kulturális tevékenységéről*, 1945. január–április, gépirat, Genf, 1945. ápr. 28., MTA KIK Kt. Ms 2581/196.

125 A Nova Irodalmi Intézet levele Nagy Adorjának, Bp., 1943. jún. 5., MTA KIK Kt. Ms 2574/399; a Révai Testvérek Irodalmi Intézet Rt. levele Nagy Adorjának, Bp., 1943. jún. 7., MTA KIK Kt. Ms 2574/400. (A *Régi szeretőt* megküldik, de már a *Zúg a fenyvest* nem küldhetik: elfogyott.) Zilahy Lajos levele Nagy Adorjának (a *Híd* folyóirat fejleces papírján), Bp., 1943. jún. 7., MTA KIK Kt. Ms 2574/401. (Nagyék eredetileg a *Csendes életet* kérték, de az ekkor már le van fordítva franciára; Zilahy ajánlja cserébe 1932-es regényét.)

126 Nagy Péter levele Laczkó Gézának, Genf, 1943. jún. 22., MTA KIK Kt. Ms 2574/405. (Az ügynök Guy de Portales *La Pêche miraculeuse*-ét ajánlja, s egyben jelzi: szívesen elvégezné a fordítást is.)

127 A[ndré]. P[RUDHOMMEAU], *La littérature hongroise au Circle littéraire*, *Journal de Genève*, Juin 1943, MTA KIK Kt. Ms 2581/179. Valószínű, hogy ennek az előadásnak a szövege maradt fenn *La prose hongroise moderne* címmel Nagy Péter hagyatékában: MTA KIK Kt. Ms 2590/46. A nagy ívű kitekintés Petőfitől s Adytól Babbitson, Illyésen, Krúdyn, Márain, Molnár Ferencen, Móriczon, Szabó Dezsőn és Tormay Cécile-en át Tamásiig mutatja be a 19–20. század magyar irodalmát.

128 *Les Conférences: La littérature hongroise au Circle littéraire*, *La Suisse*, Juin 1943, MTA KIK Kt. Ms 2581/180. Hogy a „gondosan megválasztott idézetek” mely magyar szerzők műveiből származtak, erről hallgat a cikk. De valószínű, hogy a tervezett Tamási-fordításból is elhangzottak részletek. Ez utóbbit bizonyítja: André Prudhommeaux levele Nagy Péternek, Grindelwald, 1943. aug. 31., MTA KIK Kt. Ms 2574/421.

129 *A magyar irodalom kincsháza*, vál., szerk., bev. ILLYÉS Gyula, Bp., Athenaeum, 1942 (Az Európai Irodalom Kincsháza).

130 N[AGY]. P[ierre], *Œuvres françaises, public hongrois*, *Gazette de Lausanne*, Juillet 1943, MTA KIK Kt. Ms 2581/178; a cikk datálatlan, autográf fogalmazványa: Ms 2590/57.

vén, miképpen kívánja Tamási Áron színdarabjait Svájcban műsorra tűzteni.¹³¹ S végül, de nem utolsósorban: 1944 augusztusában a magyar irodalom elkötelezett ügynöke *Genie et journalisme* címmel cikket ír Karinthy Frigyesről – a humor nagymesterének *Így írtok ti* és *Cirkusz* című remekművei kapcsán Kosztolányi és más nyugatosok prózáját is bemutatva.¹³²

A cél tehát ekkor – az 1945. áprilisi beszámolóban megfogalmazott programhoz híven – még valóban „az eleven magyar kultúrártékek őszinte megismertetése” volt. És erre, az *Egység Black-out de la culture en Hongrie* című cikkének a honi irodalmi viszonyokra vonatkozó híradásait,¹³³ valamint a későbbi irodalomtörténész 1945. októberi Svájc-képét tekintve, bizony szükség is volt. *Svájc a viharban* című írásában ekképp jellemezte Nagy Péter a „semleges” állam szellemiségét: „minden kommunista- és szovjetellenes mozgalom erkölcsi és főleg anyagi támogatása, a kereszténység fasizmusmal kacérkodó védelme, a müncheni politika lelkes megsegítése.”¹³⁴ Nyilván épp e zavaros világpolitikai helyzet kényszerítette Nagy Pétert ama kétfrontos, *homme d'action* harcmódorra is, amely egyébként oly távol állt alkatától; ez bírhatta rá, hogy miközben cikkek tucatjaival látja el az MNFF Közleményeit és franciáról magyarra, magyarról franciára fordít, a Fonds Européen de Secours aux Étudiants megbízásából vöröskeresztes élelmiszer-küldemények Magyarországra juttatásában segítkezzék.¹³⁵

131 Dr. Leiszen László levele Nagy Péternek, Bp., 1944. febr. 7., MTA KIK Kt. Ms 2574/454. A szóban forgó darabok ügyében egy Julow Viktornak küldött Nagy Péter-levél igazít el: „Légy oly jó, kérd meg Apámat, hogy ugyanezen az úton juttasson el számomra magyar *avantgarde* darabokat, ami[ke]t ő egy itteni kísérleti színpad számára érdekesnek tart. Én Török [Sándor] *Április* és *Komédiására*, Tamási [Áron] *Tündöklő Jeromos* és *Csalóka szívárványára* gondoltam. De ő lássa.” Nagy Péter levele Julow Viktornak, Genf, 1943. szept. 14., MTA KIK Kt. Ms 2603/328. A *Csalóka szívárvány* későbbi pesti bemutatójáról lásd: Nagy Péter, *Csalóka szívárvány* = N. P., *Zsölyyére ítélve: Színkritikák*, Bp., Gondolat, 1981, 273–276.

132 Nagy Péter, *Genie et journalisme: Karinthy mis au pilon*, gépirat, 1944. aug., MTA KIK Kt. Ms 2581/191. (Megjelenéséről nem tudunk.)

133 P. S., *Black-out de la culture en Hongrie*, Traits, 4(1944)/8 (Août), 3. A cikkíró a Sztójay-rendszer elnyomó irodalompolitikáját – a korban szokásos elfogultsággal és elnagyoltsággal – mutatja be.

134 Nagy Péter, *Svájc a viharban*, gépirat, 1945. okt. 1., MTA KIK Kt. Ms 2581/200. (Megjelenéséről nem tudunk.) Decemberben még ennél is keményebben fogalmaz: „Ma már világos, miért hagyta meg Németország semlegesnek Svájcot [...]: szüksége volt a német hadiipar számára zavartalanul dolgozó gyárrakra, a német tökével befolyásolható »semleges« ipari és fináncvállalkozásokra, amelyek a kapitalizmus szabályai szerint érvényesítették politikai súlyukat sokfelé, de különösen az amerikai kontinensen.” Nagy Péter, *A boldog Svájc – kritikus szemmel: Politika és nagytőke*, Új Magyarország, 1945. dec. 22., 8. (A cikk gépiratváltozata és az újságkivágat: MTA KIK Kt. Ms 2581/206–207. – Kiemelések az eredetiben.)

135 *Egység*, 1(1945)/28. (szept. 30.), 2 [Szerző nélkül], *Magyar élet Svájcban*. Idézem: „Nagy Péter dr., / a svájci MNFF végrehajtó-bizottságának tagja július 28-án Budapestre utazott, ahová a Vöröskereszt személyszállító konvojával augusztus 8-án érkezett meg. Nagy Péter a genfi Fonds Européen de Secours aux Étudiants-tól kapott megbízást arra, hogy azt az élelmiszerküldeményt, amelyet a FESE a Vöröskereszt teherautóin juttatott el a magyar diákságnak, adja át az illetékes magyar szervezeteknek és hatóságoknak. / Nagy Péter dr. szeptember 7-én keltezett levelet küldött a FESE vezértitkárnak a küldemény fogadtatásáról és missziója eredményéről. Leírja levelében a magyar egyetemek s a magyar diákság helyzetét és részletes jelentést helyez kilátásba. / Lehet, hogy mire e sorok megjelennek, Nagy Péter ismét Svájcban lesz, hogy először is beszámoljon s hogy folytassa sikerrel megkezdett munkásságát a hazai diákság érdekében.” (Tarr László „Zürich, Breitingerstr. 16.” címre küldött példánya alapján.)

A genfi magyar ügynök tevékenységéről teljes képet persze csak az MNFF történetének ismeretében alkothatnánk, amelyet azonban az írott források szűkössége miatt mindmáig nem írt meg senki.¹³⁶ Nem véletlen, hogy Markovits Györgyi (a Nagy Péter szerkesztette Irodalomtörténet folyóirat hasábjain megjelent) 1972-es tanulmánya, amely elsőként vállalkozott a szervezet múltjának fölvázolására, a genfi csoport tevékenységét ismertetve szinte kizárólag a kortársak és (ami majdnem ugyanaz) a Rajk-per túlélőinek szóbeli emlékeire támaszkodott. Épp az imént említett Tarr László mondta el például, hogy „A genfi csoport zömét ösztöndíjas diákok alkották, akik a Hungária nevű egyesületben, a zürichiek példája nyomán helyezkedtek szembe a hazai politikával, s folytattak ellene agitációt. Ennek úttörője [pedig] az ösztöndíjas Nagy Péter volt.”¹³⁷

Az a Nagy Péter – tehetnénk hozzá – aki *Levelek Piroskának* című emlékirata szerint a Rajk-pertől való félelmében (egy-egy kivételtől – köztük a Guilde-dossziétól eltekintve) egész addigi levelezését eltűzelte...¹³⁸

Két kiadás

Az *Abel* tehát 1945 szeptemberében kijött a lausanne-i nyomdából.¹³⁹ Amikor hosszas keresés után (Nagy Péter örököse, a Párizsban működő kitűnő medievista, Nagy Piroskák jóvoltából) végre hozzájutottunk a kiadvány fordítói tiszteletpéldányához, meglepve tapasztaltuk, hogy szinte semmi sem valósult meg mindabból, amiről 1943 ősze óta oly élénk diskurzus folyt. Színes-képes klubkiadvány helyett egy bézs textilborítású, keményítáblás kötetet vehettünk kézbe – a *couverture*-ön aranyozott dombornyomással. Nyoma sem volt a *Derborence*-t idéző külső föliának, miként a belső illusztrációknak sem. A legkülönösebb azonban, hogy elő- vagy utószót, a regény írójáról, eredeti megjelenésének körülményeiről tudósító kísérszöveget sem találtunk sehol.

136 Egy ilyen szintézis megalkotására egyébként már a mozgalom életének első szakaszában történtek kísérletek. Lásd: NAGY Péter, *Magyarok Svájcban*, gépirat, 1945. szept., MTA KIK Kt. Ms 2581/199. Továbbá: *Nachrichten aus Ungarn: Aufbau des Demokratischen Ungarns 5. Dez. 1944 – 15. Februar 1945*, Hrsg. von Schweizer Organisation der Ungarischen Nationalen Unabhängigkeitsfront (M. N. F. F.), Mitte Februar 1945. Ez utóbbi kötetben az MNFF munkatársainak névsora is megjelenik: Balabán Péter, Csabai László, Eisenberg Stefan, Ferenczi Edmond, Garab Stefan, Haas Thomas, Hámosi László, Hoffmann Tibor, Kerényi Károly, Nagy Péter („középiskolai tanár”), Radó Julius, Solti György, Szilassi Wilhelm, von Vépy-Vogronics Imre, Tarr László.

137 Idézi: MARKOVITS Györgyi, *A svájci Magyar Nemzeti Függetlenségi Front Közleményeiről*, It, 54(1972), 464. A svájci politikai viszonyok háttéréről lásd: NAGY Péter, *Politica Helvetica*, gépirat, é. n., MTA KIK Kt. Ms 2590/59.

138 NAGY Péter, *Levelek Piroskának: Emlékeim*, gépirat, 1986–1991, MTA KIK Kt. Ms 2588/1, 122.

139 „Achévé d’imprimer le quinze septembre mil neuf cent quarante-cinq sur les presses des Imprimeries Populaires à Genève. La composition a été faite en caractères Baskerville corps douze et l’impression réalisée sur papier bouffant sans pâte de bois. La reliure est due aux soins de la maison Mayer et Soutter, à Lausanne.” TAMÁSI, *Abel dans la forêt...*, i. m., 248.

Magát a fordítást, annak hűségét, szuggesztív erejét megítélni természetesen nem a mi feladatunk. Megtették ezt rajtunk kívül amúgy is számosan. Toma Vanda például, *Rengeteg ou forêt sauvage, gains et perts, la traductibilité du roman d'Áron Tamási* címmel teljes szakdolgozatot szentelt a témának az 1990-es évek végén.¹⁴⁰ E kéziratban maradt elemzés helyett azonban hadd idézzük inkább Járfás Ágneszt, aki 2009-ben maga is lefordította a regényt:

Ez az 1945-ös szöveg, mai szemmel, egy francia nyersfordítás javított változataként „értékelhető”. A kor igényeit követte, amikor a fordító igyekezett megkönnyíteni az olvasó dolgát magyarázatok beépítésével, a ritka vagy ismeretlen szavak „közérthetőre” cserélésével és a magyar keresztnevek franciásításával. Ez a „pedagógus-módszer” egy tipikusan jellegtelen szöveget eredményezett. Kiiktatta a humort, és [...] sivár lábjegyzetté fokozta le azt. Másutt a bizalmas hangú párbeszédet „szalonképessé” alakította, megfosztotta a szöveget tájjellegétől.¹⁴¹

A regény kétségkívül zseniális Járfás-féle fordítását a 2009-es Budapesti Könyvhét keretében vehettük kézbe,¹⁴² ám legnagyobb meglepetésünkre ismét vitázó vélemények sorával szembesülhettünk a sajtóban és a világhálón. A kötet előszavát¹⁴³ jegyző Thierry Sartoretti szerint az új változat – szemben a háború végi káoszban elveszett Nagy–Prudhommeaux-féle átültetéssel – „friss”, „ízese”, és mint ilyen, természetesen, hiánypótló munka.¹⁴⁴ Egy „Zsuzsa” felhasználónevű kommentező szerint viszont Járfás *Ábelje* unalmasra sikerült („paraît sans saveur”): hiányolja belőle a zeneiséget, de főként azt az „eredeti hang”-ot, amely annak idején úgy megnevettette.¹⁴⁵

140 TOMA Vanda, *Rengeteg ou forêt sauvage, gains et perts, la traductibilité du roman d'Áron Tamási*, szakdolgozat (kézirat), PPKE BTK, 2000.

141 JÁRFÁS Ágnes, *Tamási Áron franciául*, Hítel, 29(2016)/6, 127.

142 TAMÁSI Áron, *Ábel dans la forêt profonde*, trad. Ágnès JÁRFÁS, Genève, Héros Limite, 2009.

143 Uo., 9–12.

144 „Une première traduction francophone du roman vit le jour en 1944 en Suisse, alors que Budapest guettait l'arrivée des chars soviétiques. Publié à Lausanne par la Guilde du livre *Ábel dans la forêt sauvage* fut traduit par un étrange duo réuni quelques semaines durant à Genève par les circonstances de la guerre. Jeune boursier de Budapest et futur grand oeil du Parti sur les lettres hongroises, Péter Nagy s'était lié avec l'anarchiste français en exil André Prudhommeaux. Savoureuse, mais éloignée du texte original par ses nombreuses corrections, cette première traduction s'est perdue dans le chaos de la fin de la guerre. Il a ainsi fallu attendre plus de soixante ans, pour que ce récit extraordinaire ressurgisse des forêts de la Hargita dans une nouvelle traduction plus fidèle au texte originel.” Thierry SARTORETTI, *Ábel apprend la vie en Transylvanie*: <http://mardishongrois.blogspot.hu/2009/06/abel-dans-la-foret-profonde-de-aron.html>

145 „Et pourtant, comme cette nouvelle traduction paraît sans saveur quand on a lu la traduction Nagy–Prudhommeaux! (Disponible à la bibliothèque de la Riponne à Lausanne et probablement dans bien d'autres bibliothèques.) Alourdies de mots incompréhensibles, jamais entendus de nos jours, le ton original, qui nous fait si souvent éclater de rire, est totalement perdu. On a le texte, manque la musique...” – „Zsuzsanna” 2009. okt. 9-i hozzászólása itt: <http://mardishongrois.blogspot.hu/2009/06/abel-dans-la-foret-profonde-de-aron.html>

Mindezek alapján nem kétséges: igaza volt Bertha Zoltánnak, amikor egy 1987-es írásában Ábel személyiségének tükrként a főhős nyelvét és tudatműködését jelölte meg. „Ez a bensőségesség, egyenesség és nyíltszívűség ütközik elő minden fantáziabő csalafintaság, csavaros beszédfordulat, rejtett utalás, gondolatváltó jelképes példálózás, szemléletes célzás, képies kifejezés és humoros asszociáció, szikrázó tréfa, mókás ötlet mögül.”¹⁴⁶ Nyilvánvaló: a fordítási nehézségek mélyén pontosan ennek a szocio-kulturálisan beágyazott nyelvi magatartásnak a tolmácsolhatatlansága rejlik.

És igaza volt Nagy Péternek is, amikor a magyar irodalom szövegtengeréből éppen Tamási regényét választotta ki a francia nyelvű közönség számára. A *Gilde du Livre* 1945. december 26-ai leveléből ugyanis kiderül, hogy a könyvnek Svájcban komoly sikere van: nem sokkal a megjelenés után már egy másik kiadó érdeklődik a jogok iránt.

1945. december 26.

Révai Kiadó

Budapest

Uraim!

Miután nem kaptunk Önöktől híreket, van szerencsénk tudatni Önökkel, hogy rendelkezésükre áll 1200 svájci frank Tamási Áron *Ábel a rengetegben* című munkája francia nyelvű kiadásának jogaiért.

A szerző rendelkezésére áll ugyanakkor az öt megillető 10 ingyenes tiszteletpéldány a fordításból.

Nagyon hálásak volnánk, ha értesítenének a következőkről:

- 1.) a szerző címéről, hogy elküldhessük neki küldeményünket;
- 2.) arról, milyen módon juttassuk el Önökhöz a kérdéses összeget.

Másrészt fölhasználjuk az alkalmat, hogy tudassuk Önökkel december 4-i, légipostán küldött levelünk tartalmát, melyben egy sürgönyünk szövegét közöltük Önökkel, ám amelyet a posta nem fogadott el, miután akkor a postaforgalom még nem állt helyre az Önök országa és a miénk között.

Ezennel tehát felajánlunk Önöknek az *Abel dans la forêt sauvage* című könyv kizárólagos franciaországi kiadási jogáért 2500 svájci frankot. Ezen első kiadást 5000 példányban kívánjuk kihozni. További kiadásokat a papírbeszerzési lehetőségek javulása és a francia behozatali engedélyek körüli enyhülés esetén tudjuk foganatosítani.

Nagyon leköteleznének, ha erre vonatkozólag mielőbb válaszolnának. Ami a francia fordítást illeti, minden garanciát megadhatunk Önöknek – úgy az eredeti szöveg fordításának hűségére, mint a formai részre vonatkozólag. Két fordítót alkalmaztunk, az egyik, P. Nagy magyar állampolgár, ő fordította a könyv szövegét, a másik Prudhommeaux, ő francia állampolgár, és a fordítás francia stílusát korrigálta. Ezt a változatot azután – még a sajtó alá rendezés előtt – gondosan átvizsgálta nagy nemzeti írónk, C.-F. Ramuz is.

146 BERTHA Zoltán, *Székely Homérosz: Tanulmányok Tamási Áronról*, Bp., Kairosz, 2012, 84–85.

Az érdeklődés, melyet egyik francia kiadó kollégám tanúsít a könyv iránt, ékesen bizonyítja a fordítás kvalitásait. Reméljük, hogy ezt az értesítést megkapják, s rövidesen válaszolnak is.

Boldog, termékeny Újesztendőt kívánva maradunk

kiváló tisztelettel,

A Guilde du Livre igazgatója:

[autográf aláírás: Albert Mermoud]¹⁴⁷

Tamási Áron válasza csupán fogalmazvány formájában, datálatlanul maradt ránk (illetve egy szintén datálatlan francia fordításban):

Uraim!

A Révai Irodalmi Intézet közölte velem az Önök levelének tartalmát, melyet 1945. december 26-án írtak. A Révai Intézet a velem való megbeszélés után egyidejűleg válaszol Önöknek erre a levélre.

A magam részéről, ebben az első levelemben, örömemet kívánom kifejezni, hogy Önökkel fölvehettem a kiadói kapcsolatot. Különösképpen köszönöm, hogy nagy írójuk, C.-F. Ramuz szíves volt könyvem fordítását átvizsgálni.

Ajánlatukat úgy a svájci, mint a franciaországi kiadásra vonatkozólag elfogadom. Kiegészítésképpen csupán azt kérem, ismertessék részletesebben, hogy a felajánlott és rendelkezésemre álló 1,200.– és 2,500.–, tehát összesen 3,700.– svájci frank a részemről biztosított svájci és franciaországi francia nyelvű kizárólagos jog keretén belül mekkora példányszámra vonatkozik.

Egyúttal értesitem Önöket, hogy az Önöknél rendelkezésemre álló teljes összeg tekintetében jelen levélem átadója fog nevemben és részemre belátása szerint rendelkezni. Kérem Önöket, hogy ebben legyenek segítségére.

Még egyszer köszönöm gondosságukat, és abban a reményben, hogy megkezdett közös munkánk a jövőben is kellemes és eredményes lesz, teljes tisztelettel üdvözlöm Önöket.¹⁴⁸

Tamási beleegyező sorait a Révai Testvérek 1946. február 25-én kelt levelében hivatalosan is megerősítette, s az író aláírásával hitelesítve elküldte a kiadónak.¹⁴⁹ Mégis több mint egy évtized telt el ezt követően anélkül, hogy az új kiadásról bármilyen hír érkezett volna. Ekkor vetette papírra Tamási Áron az alábbi – immáron közvetlenül Mermoud úrnak címzett – sorokat:

147 Albert Mermoud levele Nagy Péternek, Lausanne, 1945. dec. 26., MTA KIK Kt. Ms 2577/583. A levélnek egy – a fent közölt saját változattal több ponton megegyező – fordítása megtalálható a hagyatékban: Ms 2577/584.

148 Tamási Áron levele a Guilde du Livre-nek, Bp., é. n., MTA KIK Kt. Ms 2577/585. A francia fordítás jelzete: Ms 2577/586.

149 A Révai Testvérek Irodalmi Intézet Rt. levele a Guilde du Livre-nek, Bp., 1946. febr. 25., MTA KIK Kt. Ms 2577/587–588.

Hivatkozom arra a levélre, amellyel Ön hozzájárulásommal kötelezettséget vállalt arra, hogy *Ábel a rengetegben* című regényemet 5.000 példányban újból kiadja Franciaországban. Ezen megállapodás kelte óta kb. 11 év telt el. –

Nekem nagy örömömre szolgál az Önökkel létesített kapcsolat és szívesen állok az Önök rendelkezésére továbbra is. De beláthatják, hogy ilyen hosszú időnek kiadás foganatosítása nélkül történő lefolyása az én szempontomból föltöbb hátrányos. Szerzői morális jogaimat is érinti, hogy francia nyelven ezzel a regénnyel Önök sem jönnek ki, de én sem tudok kijönni. –

Ezért nagyon kérem Önöket, szíveskedjenek a francia nyelvű kiadás tárgyában olyképpen intézkedni, hogy szerződésünk alapján a szóban forgó művet f. évi augusztus hó végéig a szerződésben megjelölt példányszámban és módon kiadják. –

Abban az esetben, ha Önök ezzel a joggal az általam ezúttal megjelölt határidőben sem élnének, őszinte sajnálattal kellene bejelentenem, hogy más kiadóhoz kell fordulnom a mű francia nyelvű kiadása érdekében. Természetesen ebben az esetben a már kifizetett szerzői jogdíj az Önök terhére, javamra elvész. –

Fogadják Uraim stb.¹⁵⁰

S hogy Tamási Áron levele mögött nem a pénzre és sikerre éhes író önzése, de valódi döntés- és kényszerhelyzet állt, azt legtisztábban dr. Boytha György (1929–2010, jogász, diplomata, egyetemi tanár, a szerzői jog világhírű szakértője) 1965. március elsejei jogi összefoglalója tanúsítja. A dokumentum szerint Nagy Péter már 1957 áprilisában érdeklődött a *Guilde du Livre*-nél a franciaországi megjelenés időpontjáról, a *Corvina* Kiadó ugyanis bejelentette: szívesen kihozná a regény francia változatát. Válaszában a *Guilde* vezetősége azzal tagadta meg hozzájárulását, hogy a párizsi Laffont cég érdeklődik a szöveg iránt.¹⁵¹ Az ambivalens fejleményekről Nagy Péter kézírásos levelezőlapon tájékoztatta az ekkor épp Balatonalmádiban üdülő író:

Kedves Áron Bátyám!

A svájciktól a közelmúltban választ kaptam – nem túl szimpátikus. Nagyon szeretném Veled megbeszélni, mielőtt további lépéseket tennék. Kérlek, értesíts, ha feljössz Pestre – ha még hosszabb ideig lent maradsz, írd egy lapot, akkor megpróbáljuk levélben elintézni.

Üdvözlét, kézcsók

Péter.¹⁵²

Bár nem tartozik szorosan ide, a regény iránti megnövekedett érdeklődést érzékelteendő fel kell idézzük Nagy Péter 1960-as párizsi útjának egy tragikomikus epizódját. Amint az „Borisz” (hősrünk állambiztonsági alteregójának) munkadossziájából kiderül: Gara László (1904–1966) 1956-os emigráns író-műfordítónk, Illyés Gyula és Kassák La-

150 Tamási Áron levele a *Guilde du Livre*-nek, h. n., é. n., MTA KIK Kt. Ms 2577/589.

151 MTA KIK Kt. Ms 2577/601. (Ügyiratszám: Kf 87–7732/2.)

152 Nagy Péter levele Tamási Áronnak, Bp., [1957.] jún. 17., PIM Kt. V. 5791/268.

jos életművének hű tolmácsolója épp „Tamási Ábeljét kezdte fordítani a Calman Lévy Kiadó számára”. Nagy Péter maliciózus kommentárja szerint: „Igen kellemetlenül érintette ekkor az a közlésem, hogy az *Ábel a rengetegben* már 1945-ben megjelent a magam és Prudhommeaux fordításában, Svájcban. Azt mondotta, akkor ezzel fel is hagy, s inkább a *Bölcső és bagoly*”¹⁵³ fordításához kezd.”¹⁵⁴

Visszatérve a Mermoud-féle kiadásra: az ügy akkor vett váratlan fordulatot, amikor – 1964 szeptemberében – az Európa Kiadó lektoraként is működő irodalomtörténész a *Guilde du Livre* bulletinjében ráakadt a regény vadonatúj zsebkönyvkiadására. Tüstént géphez ült és magyarázatot kért Mermoud-tól: milyen alapon hozta ki 1964 januárjában az ifjúsági változatot a fordítók megkérdezése és díjazása nélkül. Mermoud szeptember 15-ei válaszában azzal védekezett, hogy a kiadványt a Franciaországban tervezett rendes kiadás helyett hozta ki, s így (a korábban elutalt 2500 frankon túl) újabb honoráriumot nem áll módjában kifizetni. 1965. március 1-jén dr. Boytha György az alábbiakban összegezte a kialakult helyzetet:

1. Kétségtelen, hogy a G. L.-nek csupán egy 5000 példányig terjedő franciaországi rendes kiadásra lett volna joga. Saját zsebkönyvkiadásra új megállapodást kellett volna létesítenie, vagy legalábbis szerződés módosítást kellett volna kérnie. Miután azonban a zsebkönyvkiadásért nyilvánvalóan kevesebb jogdíjat fizetett volna, mint a rendes kiadásért fizetett 2500.– sfr, a kialakult tényállásra tekintettel Tamási Áron szempontjából előnyös azt a megoldást választani, hogy a zsebkönyvkiadást az 1945. évi szerződés keretei közt autorizálják. Tudomásul vesszük, hogy rendes kiadás helyett a G. L. saját zsebkönyvkiadást hozott, leszögezzük, hogy ezzel a G. L. jogai kimerültek, és a francia nyelvű kiadás jogai területi korlátozás nélkül Tamási Áronra visszaszálltak.
2. Az 1. [pont] alatt javasolt megoldás a fordítóra nézve is előnyös, a zsebkönyvkiadás miatt külön fordítói díj a G. L. 1943. december 6-i levele értelmében nem követelhető. A G. L. az általános nyugati kiadói szokásnak megfelelően a fordításért fizetett általánosan fejében a fordítást sajátjának tekinti, és fordítói részesedést csak a más kiadótól bevételezett fordítói díjakból helyezett kilátásba. Ha viszont a rendes kiadás jogát a szerzőre visszaszállottnak tekintjük, akkor a szerző megállapodhat a Corvinával a francia nyelvű kiadásban, fölhasználhatja a meglévő fordítást, s a fordítási díjból kétharmad rész Nagy Péterre (illetőleg Prudhommeaux-ra) esik, egyharmad részre a G. L.-nek van igénye.¹⁵⁵

Nem tudjuk, Tamási Áron végül hozzájárult-e a fenti megállapodáshoz, hiszen a *Guilde du Livre* című dosszié Boytha György 1965. március 3-ai levelével véget ér, s abban az író fölkerdezését még csupán tervként említi a tudós kolléga.¹⁵⁶ Egy biztos: Nagy Péter 1965. február 26-án – telefonon keresztül – jóváhagyta a javaslatot.¹⁵⁷

153 TAMÁSI ÁRON, *Bölcső és bagoly: Regényes életrajz*, Bp., Szépirodalmi, 1963.

154 „Borisz” feljegyzése 1960. jan. 26. és febr. 29. közötti párizsi útjáról, ÁBTL, M-18523, 129. fólió.

155 MTA KIK Kt. Ms 2577/601.

156 Dr. Boytha György levele Nagy Péternek, Bp., 1965. márc. 3., MTA KIK Kt. Ms 2577/602.

157 MTA KIK Kt. Ms 2577/601.

A zsebkönyv

Ami igazán érdekes, az a *Guilde du Livre* 1964-es zsebkönyvkiadása, melyről senki nem tud, s amelyet Nagy Péteren és Mermoud úron kívül – akik leveleikben bőszsen hivatkoznak reá – soha senki nem is látott. Sem franciaországi, sem svájci kapcsolatainkon keresztül nem sikerült információt szereznünk e kiadvány létezéséről. (Igaz: az 1945-ös kiadást is külföldről kellett behozatnunk, mert az se az OSZK-ban, se az MTA Könyvtárában, se az OIK-ban nem volt föllelhető – miként az ország egyetlen közgyűjteményében sem.)

Megjelent viszont 1963-ban a Verdonnet kiadásában egy különös kötet, amely címe alapján (*Abel dans la forêt sauvage*) az eredeti Nagy-Prudhommeaux-változatot ígéri, s ha fölnyitjuk a narancs-fekete keményfedelelet, valóban a költő és a kritikus 1943–44-es szövegét leljük benne.¹⁵⁸ Akárhogy forgatjuk azonban a külsőre csinos kiadványt, sehol sem találjuk a fordítók nevét – mintha csak „echte” francia szerző kortárs könyvét tartanánk a kezünkben. Bár ez a kötet nyilván nem azonos a *Guilde* vitát kavart zsebkönyvével, még sincs szó róla sem Nagy Péter, sem Tamási hagyatékában (nota bene: ez utóbbiban egyáltalán nincs francia szerződés a kiadói iratok között).¹⁵⁹

És mégis: a kötet a Verdonnet *Demain* című sorozatában jelent meg, amelyben a kiadói mottó szerint ifjúsági zsebkönyvek („Le livre de poche pour la jeunesse”) látnak napvilágot. Kolofonja alapján a könyv belívjét 1963. december 16-án, Lausanne-ban imprimálták,¹⁶⁰ a borítót pedig – szintén a szerző és a fordítók megkérdezése nélkül – Marek Rudnicki tervezte.¹⁶¹ Hogy azonban a kiadvány elkészültében mégis lehetett némi szerepe Mermoud-nak, azt éppen a Mayer & Soutter kötetészetéből kikerült könyv borítója bizonyítja, lévén e „frontispice”, mely Ábelt kutyájával, macská-jával és kecskéjével együtt egy erdőszéli montázs keretében ábrázolja, kísértetiesen egybevág Nagy Péter hajdani elképzelésével. A grafikai megoldás persze nem érdemi bizonyíték, hiszen a 2009-es új fordítás¹⁶² grafikusa, Marfa Indoukeva is hasonló fedelelet tervezett – mindössze annyi különbséggel, hogy a hős négy lábú segítőit gazdájuk nélkül mintázta meg.¹⁶³

158 TAMÁSI Aaron, *Abel dans la forêt sauvage*, [trad. Pierre NAGY et André PRUDHOMMEAUX], Lausanne, Verdonnet, 1963 (Demain).

159 PIM Kt. V. 5791/618. Tamási Áron könyvszerződései (1928–1965) – 41 db (49 fol. + 5 fol. melléklet).

160 „Achevé d'imprimer sur les presses des Imprimeries Populaires à Lausanne, le 16 décembre 1963. La reliure a été exécutée par la Mison Mayer & Soutter à Lausanne.”

161 „Couverture et frontispice de Marek Rudnicki”. Valószínűleg a könyv 4 fekete-fehér grafikája is Rudnicki kezétől származik.

162 „*Abel dans la forêt profonde* a été d'imprimer en mars 2009 à l'Imprimerie Floch à Mayenne et à l'atelier typographique de La Queue du Tigre Gaia Biaggi et Georges Mishuga, Genève.”

163 Le dessin de couverture, *33 bêtes sauvages*, est de Marfa Indoukeva.

Genfi levelek

Túllépve immár a szűken vett kiadástörténeti kérdéseken, joggal merülhet föl olvasónkban: vajon miért fordította az 1940-es években már javában a Szőnyi-csoporthoz tartozó, távolról – az MNFF Közleményein keresztül – voltaképpen nekik dolgozó Nagy Péter éppen a székely Homéroszként tisztelt Tamásit s a polgárság sikerírójának számitó Márait? A válasz nagy valószínűséggel nem más, mint hogy „jobb híján”. Hiszen a korabeli svájci és francia regénypiacon csakis e „polgári csökevények” átültetésével rúghatott labdába a megélhetés után áhító fiatalember.¹⁶⁴ Sőt mint édesapjának írott, 1943. július 5-ei leveléből kiderül, még a későbbi nagy ellenpélda, Herczeg Ferenc 1920-as, Bakócz Tamás esztergomi érsek alakját idéző történelmi regénye is szóba került: „A könyveket hiány nélkül megkaptam – de azt ne higgyétek most már, hogy a svájci kiadók mind magyar írókkal foglalkoznak. Talán egy Márait sikerül majd elsűtnöm (azért kértem azt erősen), s esetleg Tamási Ábeljét, vagy Herczeg *Élet kapuját*:¹⁶⁵ több nagyon valószínűtlen, ez is optimista számítás.”¹⁶⁶

Márai lett volna tehát az aduász – ha hátat nem fordít előbb Nagy Péternek, majd emigrációját követően mindenkinek, aki a kiépülő kommunista rendszerrel bármilyen szinten-módon megalkudott. Sok igazság van így nézve az 1945 utáni Márait méltató (szelíden megrovó) Nagy Péter soraiban: „Márai Sándor *Sértődöttékje*¹⁶⁷ már az író stílári önparódiájának hat, és társadalmi sértődöttségét a társadalomnak való teljes hátat fordítással fejezi ki”.¹⁶⁸ Hasonló a helyzet Herczeg Ferencel – akit a „kortárs” magyar literatúrával ügynöklő ösztöndíjas még *François Herczeg* címmel ismertet a francia nyelvű közönségnek,¹⁶⁹ ám akit az 1950-es évek budapesti kritikusa már a „konzervatív, álrealista, apologetikus irodalom”¹⁷⁰ reprezentánsaként értékel, s száműz a Kiadói Főigazgatóság programjából.¹⁷¹ Külön érdekesség, hogy Nagy éppen Herczeg 1919-es

164 Vallomásának sorait idézve: „Ha ösztönösen – majd mindinkább tudatosan is – elfordult tőle, nem tagadhatta, hogy az olvasók nagy része számára még mindig Herczeg Ferenc a regényíró, s a modernség Földi Mihály olcsó pszichologizmusában valósul meg.” NAGY Péter, *A harmincas évek – nemzedéktávlattól* = N. P., *Határkő: Tanulmányok*, Bp., Argumentum, 1996, 296.

165 HERCZEG Ferenc, *Az élet kapuja*, Bp., Singer és Wolfner, 1920.

166 Nagy Péter levele Nagy Adorjának, Genf, 1943. júl. 5., MTA KIK Kt., Ms 2604/3.

167 MÁRAI Sándor, *Sértődötték*, Bp., Révai, 1947–1948, I–III.

168 NAGY, *Új csapáson*, i. m., 16.

169 NAGY Péter, *François Herczeg*, MTA KIK Kt. Ms 2590/43. (A cikk szerzője a Bakócz-regényt is elemzi. A szöveg megjelenéséről nincs tudomásunk.)

170 NAGY, *Új csapáson*, i. m., 13.

171 NAGY Péter, *Vélemény Herczeg Ferenc történeti regényeiről*, gépirat, 1954, MTA KIK Kt. Ms 2592/51. Az *élet kapuja* című regényről a következőket olvashatjuk: „A négy [Fogyó hold, Pogányok, Az élet kapuja, Pro Libertate] közül kétségtelenül H[erczeg] legjobban sikerült, legnagyobb és legsikeresebb irodalmi ambícióval megalkotott regénye. Mind között a legszerencsésebben találkozik ebben a dekoratív pompa korszakfestő leírása, a romantikus, izgalmas történet és már-már a jellemábrázolás. De éppen itt van a bökkenő: a jellemek mozgatója egyfelől a vak fátum, amely a sorsot meghatározza, az ember beavatkozásától függetlenül (de az emberi beavatkozást is kihasználva), másfelől a *faji meghatározottság*, amely minden felett uralkodik: a nemzet sorsa felett éppúgy, mint az egyén sorsának alakulása felett is. Ez a fajiság az, ami véleményem szerint alkalmatlanná teszi a regényt újra való kiadásra: közvetve,

művét, *Az élet kapuját* szemeli ki, azt a kisregényt, amelyet – mint Barta Jánostól tudjuk – 1925-ben Nobel-díjra jelölt a Magyar Tudományos Akadémia, ám amelyet a felterjesztéshez szükséges német fordítást követően azzal utasított vissza egy berlini kiadó, hogy szerkesztői „semmi irodalmi értéket nem találnak benne”.¹⁷²

Nem titkolhatjuk véleményünket: az 1940-es évek genfi levélírójának (ön)ironikus őszintesége egyszerre megkapó és viszolyogtató – még akkor is, ha egy idillien bensőséges apa-fiú viszony keretei közt íratnak le a svájci ösztöndíj idejéből ránk maradt sorok. Kíméletlen világossággal bontakozik ki ugyanis belőlük Nagy Péter saját értékrendje – mely körmönfont, udvariaskodó levelei mögött mindvégig ott kísért –, valamint az általa fordításra kért művek értékét illető őszinte véleménye, s ügynöki buzgólkodásának valós indítékai. Édesapjának írja 1943 októberében: „Máraitól levelet kaptam, amiben értesít, hogy számodra könyveket küldött. Ha lehet, a *Bolhapiacot* kivéve juttasd ki őket, kérlek. Tamási nem válaszolt, holott *jobb ügyhöz méltó buzgalommal foglalkozom vele*. Ramuz a teljes átírásra nem vállalkozik, de azt hiszem, a végső simításokat megadná: ez pedig nekem a jogot, hogy az ő nevével büszkélkedjem.”¹⁷³

Tovább olvasva e leveleket, egy egész nemzedék eszmélkedésének, ekkor még képlékeny, később aztán mozdíthatatlanná dermedő viszonyrendszerének mélyére tekinthetünk. A Magyar Ház közössége kapcsán olvashatjuk például a következőket: „Magyarokkal a lehető legritkábban találkozom, a Magyar Háznak alig-alig nézek feléje, Hubay Miklóssal is nagyon elhidegedtünk egymás iránt. Nem tudom, mi az oka; tán nincs is oka. Mindketten azt hisszük, hogy a másik féltékeny; de lehet, hogy csak annyiról van szó, hogy ő budai Szentimrész volt, én meg Eötvös Collegista.”¹⁷⁴ Tovább árnyalja a képet Nagy Péter legjobb (sőt, talán egyetlen) barátjához, Julow Viktorhoz írott levele ugyanebből az időszakból: „észrevettem, hogy egyesek számára, akikhez őszinte vonzalom kezdett fűzni (Hubay Miklósról van szó), mily keveset jelentek, s mennyire nem is veszik észre a hiányomat. A konzekvenciát levontam. Mind jobban bezárkózom: kezdek elég lenni magamnak, illetve kezdem rászorítani magam, hogy a körülöttem levő embereket ne játszótársként, hanem mint hasznos és veszedelmes fegyvereket és eszközöket tekintsem. Persze, ebben rettentő veszedelem rejlik: lehet, hogy teljesen el fogom veszteni játszó-képességemet.”¹⁷⁵

A fentiek fényében tán nem alaptalanul föltételezzük, hogy a Nagy Péter-i személyiség mélyén (apja balkezes származása, a délibábként tovatűnő írói ambíciók s az emberi viszonylatok kiüresedése nyomán) mind jobban fölerősödő ironikus látásmód, a gyermekien hívő-rajongó attitűdöt felváltó pikírt, kétkedő diszpozíció, majd a sze-

s meglehetősen hatékony irodalmi módszerekkel olyan ideológiai aberráció felelevenítéséhez járulhat ez hozzá, amely (különösen az értelmiségünkben) elég mély gyökerekkel rendelkezik, s teljesen kiirtottnak távolról sem mondható.”

172 BARTA János, *Herczeg Ferenc – mai szemmel* = B. J., *Költők és írók: Irodalmi tanulmányok*, Bp., Akadémiai, 1966, 246.

173 Nagy Péter levele Nagy Adorjának, Genf, 1943. okt. 13., MTA KIK Kt., Ms 2604/7. (Kiemelés tőlem – S. M.)

174 Nagy Péter levele Nagy Adorjának, Genf, 1943. szept. 13., MTA KIK Kt. Ms 2604/6.

175 Nagy Péter levele Julow Viktorak, Genf, 1943. júl. 26., Debreceni Déri Múzeum, feldolgozás alatt. (A levél megküldéséért debreceni kollégáimat, Bíró Évát és Lakner Lajost illeti köszönet.)

mélyiség végleges eltorzulásához, a tudat megosztásának én-védő mechanizmusához vezető szociális csömör mögött e genfi időszak tapasztalatai állnak.

Mindez azonban már valóban csak föltételezés; kétes „bizonyítékaink” a múlt kódébe vésznek. Amit bizton állíthatunk, mindössze annyi: 1945, a „felszabadulás éve” Nagy Péter személyes sorsa szempontjából is fordulópontot jelent – egy hosszú és izgalmas időszak, az ifjú útkeresés lázas másfél-két évtizede zárul le ekkor hősnünk életében.

Ma már, a korszak kultúrtörténetét tárgyaló munkákat forgatva szelíd mosollyal szemléljük e tettvágytól izzó fiatalember genfi életszakaszának nyomait, s aényt, hogy félsikerű vállalkozásai révén mégiscsak történelmet írt. Hiszen – hogy most működésének mindössze egyetlen vonatkozását emeljük ki – Dezsényi Béla könyvén keresztül André Prudhommeaux tanulmányaiként vonultak be Svájc és a magyar irodalom történetébe Nagy Péter cikkei, melyeket a Suisse Contemporaine a francia kolléga neve alatt közölt az 1940-es évek első harmadában.¹⁷⁶ Dezsényinek, úgy tűnik, eszébe sem jutott, honnét tud egyáltalán ez a párizsi emigráns költő magyarul; ha pedig nem olvas Márai és Tamási nyelvén, vajon honnét szedte a cikkeiben testet öltő mélyreható esztétikai benyomásokat?

De talán éppen az ilyen és hasonló „félreértéseken” múltott mindig is Nagy Péter szerencséje. Olyan, első pillantásra jelentéktelennek látszó apróságokon, mint hogy *történetesen* nem a saját neve szerepelt a Márait s Tamásit hirdető-dicsőítő cikkek fölött. Könnyen elképzelhető, hogy – a Csornoky-ügyben játszott szerepén túl – e huszonévesen hozott döntésének köszönhette, hogy a Rajk-per idején (érdemben legalábbis) nem vették elő, s hogy 1945 után, kortársainak egy részével ellentétben kibontakoztathatott egy egészen más értelmű és szemléletű irodalomtörténész karriert a Révai József nevével fémjelzett kultúrpolitika játéktérében.

176 „A mai magyar irodalom és általában a magyar szellemi élet iránti érdeklődést bizonyítja Márai Sándor *Kalandjának* és Herczeg Ferenc *Kék rókájának* svájci színpadi sikere. A Suisse Contemporaine folyóiratban André Prudhommeaux hosszabb tanulmányt közölt Márairól és Tamási Áronról. Márai egyéniségét két regényen keresztül taglalja: *Válás Budán* és *Vendégjáték Bolzanóban*. Prudhommeaux szerint Márai ezekben a műveiben egészen új regényformát teremt, s eddig a regényben soha nem alkalmazott módszerrel dolgozik. Elhagyja a klasszikus regény legfontosabb alkotóelemét, az időt. Hőseinek sorsát nem folyamatos fejlődésben vagy elmúlásban ábrázolja, hanem a klasszikus tragédiákra emlékeztető módon – egy adott pillanatba sűrített belső drámában összpontosítja. Ebben a drámai pillanatban az álarcot, amit Márai szerint minden ember visel, áttöri lényük belső igazsága. Ez egyben a legnyugtalanítóbb élmény, ami egy másik embert egyáltalán érhet. Márai regényeinek emberei és helyzetei számára csak belső megoldás van: az igazság felismerése egy sorsszerű találkozás, egymásra robbanás folytán.” DEZSÉNYI Béla, *Magyarország és Svájc*, Bp., Teleki Pál Tudományos Intézet, 1946 (Hazánk és a Nagyvilág, 6), 217–218. Herczeg Ferenc színpadi műveinek sikeréről – köztük a *Kék róka*-éről – lásd: NAGY Péter, *Drámai arcélek: Tanulmányok a huszadik századi magyar drámairodalom köréből*, Bp., Szépirodalmi, 1978, 41–83.